

સા. પાર્વતીકુંવર ગ્રંથમાળા, નં. ૧

સીતા દમયંતીનાં આરુ્યાન.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી—અમદાવાદ.

કિંમત અઢી આના.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૦૩૦ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ સીતા દમયંતીનાં

સ્વાખ્યાન

વિષય સ્ત ૪૪૫૯૧, ૨

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈ-સંસ્કૃત

પ્રિંટવર ૨૦૩૦

સૌ. પાર્વતીકુંવર અંચમાળા, નં. ૧

સીતા દમયંતીનાં આખ્યાન.

રચનાર,

શાસ્ત્રી નાગેશ્વર જયેશ્વરામ.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી-અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૭ મી—પ્રત ૧૦૦૦.

અમદાવાદ:

“ સત્યવિજય ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વ પ્રકારના હક પ્રસિદ્ધકર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

સંવત ૧૯૬૪.

સને ૧૯૦૭ નો ડિસેમ્બર.

કિંમત અઢી આના.

સૌં પાર્વતીકુંવર અંથમાળાને

ઉપોદ્ધાત.

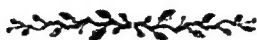
૨૦૩૦

સ્વદેશભક્ત અને સંસારમુધારક સ્વર્ગવાસી રા. સા. મહાપતરામ
દ્વપરામનાં પત્ની બાઈ પાર્વતીકુંવર સન ૧૮૮૦ માં ગુજરી ગયાં. તેમના
સદ્વિચાર અને સદ્ગુણોનું સ્મરણ રહેવા અને સ્ત્રીઓમાં સંસારી
સદ્વિચાર તથા સદ્ધર્મની વૃદ્ધિ કરવાના હેતુથી એક ફંડ રા. ૨૦૦૦ નું
ઉભું થયું હતું તેની વ્યવસ્થા સોસાયટીને સોંપી છે. આ ફંડના વ્યાજ-
માંથી નીચેનાં પુસ્તકો રચાવી “ સૌ. પાર્વતીકુંવર અંથમાળા ”
તરીકે સોસાયટીએ છપાવીને પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે:—

- ૧ સીતા દમયંતીનાં આખ્યાન. (આવૃત્તિ ૭ મી.)
- ૨ નારીશિક્ષા ભાગ ૧ લો. (બીજી આવૃત્તિ.)
- ૩ નારીશિક્ષા ભાગ ૨ જો. (“ ”)
- ૪ પાર્વતીકુંવર ચરિત્ર.
- ૫ કુમારી કાર્પેન્ટરનું જીવનચરિત્ર.
- ૬ કુટુંબનું અભિમાન અને પોતાનો દુરાચર.
- ૭ નશીળ અને ઉદ્ધોગ વિષે નિબંધ.
- ૮ ગૃહિણીકર્તવ્યદીપિકા.
- ૯ નામાંકિત નારીઓ.
- ૧૦ શિક્ષણશાસ્ત્ર.
- ૧૧ ખગોળ સંબંધી આખ્યાનમાળા—આખ્યાન ૧ હું. પૃથ્વી.

ગુરુ ૧૦ સોસાયટીની ઓફિસ,
અમદાવાદ, ૨—૧૨—૧૯૦૭

પ્રસ્તાવના.

વાંચનાર તથા સાંભળનારને પ્રત્યક્ષ કરતાં પરોક્ષ ઉપદેશની અસર વહેલી થાય છે એ સુપ્રસિદ્ધ છે. એ જ નિયમને અનુસરીને ઇસપે જોડેલી વાર્તાઓ વગેરે કેટલાંક પરોક્ષજ્ઞાનનાં પુસ્તકો લોકપ્રિય થઈ પડ્યાં છે. પરોક્ષજ્ઞાનની એવી ચમત્કારિક અસર ધ્યાનમાં લઈને ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ મહંમ પાર્વતીકુંવર સાહેબ-રાયની યાદગીરીના કંઠમાંથી ઇનામ આપી આ સીતા દમયંતીનાં આખ્યાનો લખાવ્યાં છે.

રામાયણ અને મહાભારતમાં આદિ કવિ વાલ્મીકિ તથા વ્યાસ-મુનિએ સંસ્કૃત ભાષામાં કથાપ્રસંગમાં તે વર્ણવ્યાં છે. ત્યાર પછીના સંસ્કૃત ભાષાના ભવભૂતિ વગેરે મહાન કવિઓએ પણ તેમનાં ચરિત્રમાંથી કેટલાક ભાગને સંસ્કૃત ભાષામાં ગદ્યપદ્યાત્મક નાટકરૂપે વર્ણવ્યા છે.

ગુજરાતી ભાષાને યુષ્ઠિ આપનાર પ્રેમાનંદ વગેરે ઉત્તમ કવિઓએ ગ્રામીન સંસ્કૃત કવિઓની છાયા લઈ ગુજરાતી ભાષામાં આખ્યાન રૂપે તેનું પદ્યાત્મક વર્ણન કરેલું છે. તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે સીતા અને દમયંતી એ જેઠી પવિત્ર સ્ત્રીઓનાં સદાચરણુ ઘણા જૂના વખતથી લોકપ્રિય થતાં આવેલાં છે.

સદરહુ વિષય પર જોઈએ તેટલાં પુસ્તકો લખાએલાં છે, અને તે મહાન વિદ્વાનોને હાથે વિવેચાએલાં છે; તથાપિ ઇતિહાસરૂપે ગદ્યમાં સાદી ભાષાથી થોડું ભણેલાં સ્ત્રી પુરુષો વાંચી શકે અને સ-

મહા શકે, એવાં પુસ્તકોની હજી ગુજરાતી ભાષામાં ખોટ છે એમ ધારી આ પુસ્તક લખવામાં આવ્યું છે. તેમાં રામાયણ અને મહાભારતના મૂળ ઇતિહાસ પર આધાર રાખી સંક્ષેપમાં વિવેચન કર્યું છે.

પતિપત્નીના પરસ્પર ધર્મનો આગેદુમ્બર ચિતાર આ બે નાનકડા આખ્યાનોમાં સમાજેલો છે. સંસારસમુદ્રમાં ઉતર્યા પછી સ્ત્રીપુરુષોએ સુખદુઃખને સમયે પરસ્પર ધીરજ રાખીને કેમ વર્તન ચલાવવું, સ્ત્રી-પુરુષોનો પરસ્પર કેવો સંબંધ છે, વગેરે આધદાયક વિષયો ગર્ભિતમાં સંક્ષેપે આમાં સમાજેલા છે. સતીનાં લક્ષણ શીખવાને સ્ત્રીઓએ સદૃષ્ટિ આખ્યાનો સતત પાઠ કરવા જેવાં છે. નિશાળમાં શિખતી કન્યાઓને સદૃષ્ટિને માટે આ ઘણાં ઉપયોગી છે.

આ આખ્યાનો સરકારે પાસ કરેલાં છે. એટલે ક્રનામ વગેરેમાં એની ખપત સારી થાય છે. પ્રથમની છ આવૃત્તિઓની છપાવેલી નકલો ખપી જવાથી આ સાતમી આવૃત્તિ કાઢવામાં આવી છે. આશા છે કે જે ઉદ્દેશથી આ આખ્યાનો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યાં છે તે ઉદ્દેશ સફળ થશે.

ના. જયે.

સીતા દમયંતીનાં આખ્યાન.

સીતા.

સીતા એ પ્રતિવ્રતા બાઈને જન્મ્યાં કેટલાં વર્ષ થઈ ગયાં તે નક્કી જણાવું નથી. આદિ કવિ વાલ્મીકિમુનિ અને બીજા ધણા જૂતા પંડિતોના હાથથી લખાએલા રામાયણ, ભાગવત, તથા હનુમાન નાટક વગેરે સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં જોતાં જણાય છે કે ત્રેતાયુગમાં સૂર્યવંશી દશરથ રાજાની રાણી કૌશલ્યાથી રામચંદ્રજીનો જન્મ થયો હતો, અને સીતા તેમની રાણી હતી.

ભરતખંડમાં મિથિલ નામનો દેશ છે. ત્યાં અસહ્ય જે ક્ષત્રી રાજાએ રાજ્ય કરતા હતા, તેમને મિથિલ રાજાએ એવું નામ આપેલું હતું. તેમના વંશનો મૂળ પુરુષ વિદેહ રાજા થયો, તેથી કેટલાએક લોકો તેમના વંશજોને જનકવિદેહી કહેવા લાગ્યા. તેમની રાજધાનીનું મુખ્ય શહેર જનકપુર હતું. તે વંશમાં કેટલીએક પેઢીએ જે પ્રખ્યાત જનકરાજ થયો, તેની રાણી સુમેધાને પેટ એક સીતા નામની પુત્રી અવતરી. કેટલાક કવિ કહે છે કે ભોંય ખેડતાં હજની ખૂણીથી જમીનમાં દટાયેલી એક પેટી નીકળી, તેને ઉઘાડીને જોયું તો અંદરથી આ બાળકી નજરે પડી. આ વાત કલ્પિત હશે કે કેમ તે કહી શકાવું નથી; પણ એટલું તો ખરું કે કોઈ પ્રખ્યાત માણસ-

* જનકપુર તથા ગોરખપુરનો પ્રાન્ત.

ના ગુણનું વર્ણન કરતાં અલંકારિક વાણી લખવાની રૂઢિ અસલથી ચાલી આવે છે. આ પ્રમાણે આજના કવિઓ પણ લખે છે. એ કન્યા જન્મી ત્યારથી જ તેના શરીરની આકૃતિ જ્ઞતાં સૌના મનમાં એમ દીસવા લાગ્યું કે એ રૂઝ આચરણની નીવડશે. જેમ જેમ તે મોટી થતી ગઈ, તેમ તેમ તેનું રૂપ અને ગુણ દિવસે દિવસે શુકલપક્ષના ચંદ્રની કળા માફક ખીલવા લાગ્યાં. માઆપને એ એક જ દીકરી અને રાજકુળનું ફરજદ, માટે તે ઘણા લાડ સાથે ઉછરી. જ્યારથી એણે સમજવા માંડ્યું ત્યારથી તેની સેવામાં ગંગા કુળનાં માણસો નીમાયાં; તેમનાં સહવાસથી કોઈ પ્રકારનો દુર્ગુણ નાનપણથી જ એનામાં પ્રવેશ કરી શક્યો નહિ. તે વખતની રીત પ્રમાણે સ્ત્રીઓને વિદ્યા સંબંધી કળવણી માઆપ તરફથી જરૂર જોટલી મળતી. આજ અજ્ઞાની માઆપની અભણ દીકરીઓ પશુવત્ જન્મારો ગાળે છે તેમ તે વખતે નહોતું. સીતાએ તે કાળના રીવાજ પ્રમાણે વિદ્યાનો સારો અભ્યાસ કર્યો. જનકરાજના દરબારમાં મોટા મોટા વિદ્વાન ઋષિઓ વખતો વખત આવતા; તેમના મોંથી નીતિયુક્ત સારા સારા હતિહાસો, સદાચાર તથા ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળવાને અવકાશ એને મળતો. દરબારી કામથી પરવારીને જનકરાજ પોતાને રહેવાના એકાન્ત મહેલમાં આવતા, ત્યારે સુમેધા રાણીની સાથે હરેક વિષય ઉપર સીતાને ચર્ચા કરતી જોઈ ઘણા ખુશી થતા હતા. ધીમે ધીમે યુવાવસ્થાનાં પ્રવેશથી, જેમ જેમ સીતાના શરીરના અવયવોમાં ફેરફાર થવા માંડ્યો, તેમ તેમ તેની ખુદ્દિનું ખીજ કળવાઈ આ સંસાર રૂપ સમુદ્રમાં દેહરૂપી નાવ ખેડવાને પણ તે વાકેફગાર થતી ગઈ. સંસારનું સુખ ભોગવવાને સ્ત્રીપુરુષોને એક ખીજની સરખી જરૂર છે,

એમ સીતાના મનમાં પકડું સમજાયું. પોતાની સમાન વયની સખી-
ઓ સાથે કોઈ કોઈ વખત લગ્ન સંબંધી ચર્ચા ચલાવતી; પણ પો-
તાના અમૃત્ય દેહને જડ પથર સાથે અકાળવાને ઇચ્છતી નહોતી.
વિદ્વાન, શેરો, અને સમાન વયનો લાયક પતિ મળે તો સાક્ષર એ
વિચાર એના મનમાં વારે વારે ઘોળાવા લાગ્યો. એકદમ અધીરી ન
થતાં શરમને લીધે, આવા વિચારો માખાપને કાને ન પડે એવો
પ્રયત્ન તે કરતી હતી. તેમ છતાં એની ચિકિત્સા ઉપરથી તેઓના
સમજવામાં આવ્યું કે સીતા હવે વરવાને યોગ્ય થઈ છે. તે સમયે
સ્વયંવર (ઈચ્છાવર) વરવાનો ધારો ધણોજ ઉત્તમ પ્રકારનો હતો. તેથી
આજની પેઠે કબ્જેડાં અને અણુખનાવથી ઉત્પન્ન થતાં નહારાં પરિ-
ણામોનો યોજ્જે ખમવો પડતો નહિ. લગ્ન સંબંધથી જ્ઞેડાતા જ્ઞેડાનો
અભિપ્રાય લીધા સિવાય લગ્ન કરવાની સઘળી સત્તા જે દેશમાં ઉપ-
રીઓના હાથમાં છે ત્યાં સઘળે રથળે અનેક અનર્થોનો સંભવ છે.
સ્વયંવરમાં દેશ દેશના ક્ષત્રીઓને યોદ્ધાવી તેમના પરાક્રમ વિશે હરકોઈ
રીતે પરીક્ષા લેવામાં આવતી. તેમાં જે ઉત્તમ જણાય તેની સાથે
કન્યા વરતી હતી. સુમેધા અને જનકે પણ પોતાની સુરૂપ, શુણવાન
અને ડાહી કુંવરીને યોગ્ય વર ઘોળવા સ્વયંવર રચવો હરાગ્યો. જનક
રાજના ઘરમાં એક ભારે અને મજબુત ધનુષ્ય હતું, જે મોટા મોટા
યોદ્ધાઓને હાથે પણ તૂટી શકતું નહોતું; કહે છે કે તે ધનુષ્યવડે
કોઈ પરશુરામ નામના ઋષિએ એકવીસ વાર ક્ષત્રીઓની સાથે યુદ્ધ
કરી તેઓને હરાગ્યા હતા. પરશુરામના ઘડપણમાં જનકરાજને તેની
ખરદાશ કરી તેના બદલામાં તેણે આ પોતાનું ધનુષ્ય જનકને બ-
ક્ષીસ આપ્યું હતું. સીતાને નાનપણથી તે ધનુષ્ય સાથે રમવાનો શોખ
ધણોજ હતો; તેથી જનકે નફી કર્યું કે જે રાજપુત્ર આ ધનુષ્યને

તોડે તેજ સીતાને વરે.' આ વાત, સીતા અને તેની મા સુમેધા વગેરે સઘળા કુટુંબને ગમી; તે ઉપરથી જનકરાજનએ દેશ દેશના રાજાઓ ઉપર કંઠાત્રી મોકલી તેમને સીતાના સ્વયંવરમાં તેડ્યા. સીતાના વિવાહનો ઉત્સવ આખા નગરમાં સરખો જણાવા લાગ્યો. સઘળા જાતના લોકો પોતાનાં ઘર ઘોળાવી તરેહવાર રંગનાં ચિત્રોથી તથા સુશોભિત પદાર્થોથી શણગારવા મંડ્યા. સ્ત્રી અને પુરુષો પોતાનાં અંગ ઉપર નવી નવી ભાતનાં કપડાં તથા ઘરેણાં પહેરી, પોતાના રાજા ઉપરનો ખરા અંતઃકરણનો પ્યાર ઉલટભેર જણાવવા લાગ્યાં. જનકરાજ, દીવાન, કારભારી, નોકર આકર, વગેરે સઘળું સરકારી મંડળ મહેલ શણગારવાના કામમાં અને માંડવાની રચના તથા પરદેશી પરોણાઓને ઉતારવાની સગવડ કરવામાં ગૂંથાયું. નગરાં, નિશાન અને નાખતો, વગેરેથી નગરમાં એટલી ધામધૂમ મચી રહી કે આનંદ આનંદ સિવાય બીજો એકે શબ્દ સંભળાયજ નહિ. નગરમાં આટલો બધો ઉમંગ જણાતાં છતાં, સીતાને પોતાના એકાન્ત મહેલમાં શોકાતુરની પેઠે પથારી ઉપર પડેલી જોઈને તેની બહેનપણીઓ પૂછવા લાગી કે, “બહેન ! સઘળી જગોમાં હરખ અને ઉમંગ જણાવાતું કારણ તો તમે છો, તથાપિ તમારો ચહેરો જોતાં દિલગીરીનો દેખાવ નજરે આવે છે, તેનું કારણ જણાવી તમારું દુઃખ દૂર કરવાને અમને સામેલ કરો.” સખીઓનો પોતાના ઉપર અસાધારણ પ્રેમ જોઈ, સીતા પોતાની ઉદાસીનું કારણ તેમને કહેવા લાગી.

“અરે મારી વહાલી બહેનો ! જગકર્તા પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરે આ પૃથ્વી પરનાં પ્રાણીઓમાં નર અને માદા એ બે જાત ઉત્પન્ન કરી છે. સંસાર ભોગવવાને માટે એ બે જાતનું જોડું બનવાની જરૂર છે. મનુષ્ય સિવાય બીજાં પ્રાણીઓમાં કેવળ અંગજ્ઞાન મૂકેલું છે, અને

મનુષ્યને અંગજ્ઞાન અને તર્કશક્તિ એ બે મળેલાં છે. પશુ વગેરે હલકા વર્ગનાં પ્રાણીઓ સંસારનું સુખ નિર્વિધને ભોગવે છે, તો આપણે જ્ઞાની છતાં આખી હૃદયગાનીનું સુખ જોના. ઉપર આધાર રાખે છે તેની સાથે સંબંધ બાંધતાં પુણ્ય વિચાર શા માટે કરવો ન જોઈએ ? સ્ત્રીએ સ્વામીની સાથે અને સ્વામીએ સ્ત્રીની સાથે શી રીતે વર્તવું, તથા તેમણે કયા ધર્મ પાળવા, તે સમજ્યા સિવાય ગૃહસ્થાશ્રમનું સુખ કદી ભોગવાનું નથી. એક બીજાના સ્વભાવ મળતા આવે તો જ જોડું સુખી થાય છે; નહિ તો પરણ્યા પછી પરતાવું પડે છે. આ અત્યારનો જે ઉમંગ જણાય છે, તે તો ફક્ત દૂક મુદતને માટે છે; પણ એવો આનંદ મને હૃદયગાની સૂધી પહોંચશે કે નહિ ? તે બાબત મારા મનમાં તરેહ તરેહના વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે. મારા પિતાએ નક્કી કર્યું છે કે જે રાજપુત્ર શિવધનુષ્ય તોડે તેને કન્યા આપવી, તે વાત ખરી; પણ કદાપિ કાઈ મજબુત બાંધાનો બળવાન પુરૂષ એકદમ જરબની પેઠે પોતાના કૌવતને લીધે ગ્રોચિતો ધનુષ્ય ભાંગી નાખશે, અને તેનામાં બુદ્ધિનો લેશ પણ નહિ હોય, અથવા તે કંઈ વિદ્યા નહિ ભણ્યો હોય, અથવા કદરૂપો કે બેડાળ હોય, તેવાની સાથે વરવું પડશે, તો મારી શી વાત થશે ? પછી ગમે તો ઉંઝા કુળનો હોય, અને પુષ્કળ દ્રવ્યભંડારનો માલીક હોય; પણ જો તે મૂર્ખ હોય તો તેની સાથે જન્મારો ગુમાવવો, અને તેને શરીર સાંપવું તે પરિણામે દુઃખરૂપ થવાનું. અરે ! પણ નિયમ-નિયમ કરવામાં મારા બાપે ભૂલ આધી ! પણ ના, ના; ધનુર્વિદ્યામાં કુશળ સિવાય સાધારણ અક્ષલના માણસથી પરશુરામનું ધનુષ્ય તોડાય તેમ મને

લાગતું નથી. એમાં ઘણો ઊંડો વિચાર કરવો પડે એવું છે. કળ વગર એકલું બળ વાપર્યે અર્થની સિદ્ધિ થાય તેમ નથી. પછી તો ઈશ્વરની મરજી ! પણ વળી બીજા વિચાર થાય છે કે, દરેક સ્વયંવરમાં જઈ હત મેળવવી અને અનેક રાજકન્યાઓ પરણી લાવવી, એવોજ વેપાર કોઈ ક્ષત્રીએ માંડ્યો હશે, તેવાના કેદખાનામાં જઈ બીજી સ્ત્રીઓની પેઠે મારે પણ 'સડવું' પડશે, તો પછી મારી શી ગતિ ? કેટલાક નીચ યુવકો ઉત્તમ કુળમાં અવતરી નહારાની સોખતથી દુર્વ્યસન અને કુચ્છન્દમાં પડી પોતાનો મનુષ્ય તરીકેનો ધર્મ ભૂલી જાય છે, એક પત્નીવ્રત લાગ કરે છે તેવા પતિતનો સ્પર્શ આ પવિત્ર દેહને માં થાયો. મારી વહાલી બહેનો ! આવા આવા વિચારોમાં મારું મન ગભરાયું છે, માટેજ રાત્રે ઊંઘ આવતી નથી; તેમ કંઈ એન પડતું નથી. ”

આ પ્રમાણે સીતાને ગભરાતી જોઈ તેની બહેનપણીઓ કહેવા લાગી કે, “ બહેન ! એમ રહામણશો નહિ, પરમેશ્વર સઘળું સાંભર કરશે. ધીરજનાં કળ મીઠાંજ હોય. ” એમ સખીઓ તેને દીલાસો આપતી હતી, એવામાં સુમેધા માતાને પોતાના મહેલમાં આવતાં જોઈ, સીતા સાવચેત થઈ બીજી આડી વાતો કરવા લાગી. માતાએ કહેવા માંડ્યું, “ બહેન ! કાલે તારા સ્વયંવરનો દિવસ મુકરર થયો છે, માટે પરવારી સાવધ રહેજે. ” તે સાંભળી સીતા પોતાને પહેરવાનાં લૂગડાં તથા ધરેલુંગાંઠાં સજ કરવાની ત્રેવડમાં પડી. જનકે દબદબાથી માંડવો શણગાર્યો. મધ્ય લાગમાં ઊંચા સમયોરસ આટલા ઉપર પરશુરામનું લયંકર ધનુષ્ય ગોઠવ્યું. જમણી અને ડાબી બાજુએ દેશ દેશના રાજપુત્રોને બેસવા અધિકાર પ્રમાણે આસન મૂક્યાં. ધનુષ્યની સામી બાજુએ સીતા સહિત સઘળી સ્ત્રીઓને બેસવા ચક્ર ન આવ્યા. રાજકુળના પુરોનો પછવાડે દીવાન, કારભારી, તથા શેઠ શા-

હુકારોને બેસવાની ગોઠવણુ ઘણી સારી રીતે કરી. છુટા મેદાનમાંથી નગરના સઘળા લોકો ભેઠ શકે એવી બહોળી જગોમાં આ મંડપ રચાવ્યો હતો. દેશ દેશના ક્ષત્રી રાજાઓ પોતાનું સૈન્ય લઈ હરખભેર નગરમાં ભરાવા લાગ્યા. તેઓ પોતાને આપેલે ઉતારે ઉતર્યાં. લગ્નને આગલે દિવસે સાંજથી જનકપુરમાં ભારે બીડ થઈ રહી હતી. બીજે દિવસે સવારના પહોરમાં નહાઈ ઘાઈ બણીહણી ક્ષત્રી રાજાઓ હથિયારબંધ મંડપમાં ભરાવા લાગ્યા. પહોર દિવસ ચઢતામાં તો મંડપ ખચખચીને ભરાઈ ગયો. એવામાં જનકરાજને ખબર મળી કે “વિશ્વામિત્ર રાજર્ષિ કેટલાક બ્રાહ્મણોનાં ટોળાં સાથે સ્વયંવર જોવા પધારે છે.” તેથી એકદમ તે રાજા આસન ઉપરથી ઉઠી, કેટલાએક માણસો સંગાથે તેમને તેડવા સામો ગયો, અને ઘણું માન આપી પગે લાગી તેમને મંડપમાં તેડી લાવીને રાજાઓના અગ્ર ભાગમાં બ્રાહ્મણો સહિત તેમને બેસાડ્યા. વિશ્વામિત્રની ભેડે સાળ સાળ વર્ષની વયના બે ક્ષત્રી બાળકો હથિયારબંધ એટલા ભેઠ જનકે પૂછ્યું, “આ કોણ છે, મહારાજ ?” ઋષિએ કહ્યું, “એમનો સઘળો હેવાલ કહેવાને હાલ અવકાશ નથી તોપણ દૂકામાં કહું છું તે સાંભળ. અયોધ્યાના સૂર્યવંશી રાજા દશરથના એ બેઉ પુત્રો છે. તેમાં આ મોટાનું નામ રામ અને નાનાનું નામ લક્ષ્મણ છે. જેવું એમનું રૂપ જણાય છે તેને ઘટે એવા સઘળા સદ્ગુણોથી એ ભરપૂર છે. જેમ જેમ તમે એમના પરાક્રમથી જાણીતા થશો, તેમ તેમ તમને ખબર પડતી જશે. મારા તપોવનમાં કેટલાએક કૂર રાક્ષસો આવી વારે વારે અમારા ધર્મરોપાસનાના કામમાં વિઘ્ન કરતા હતા, માટે મેં અયોધ્યા-

માં જઈ રાજા દશરથની મદદ માગી. તેણે આ બેઉ રાજપુત્રોને મારી સાથે બંદોબસ્ત કરવા મોકલ્યા. તેમણે મારા તપોવનમાં આવી રાક્ષસોની સાથે ભારે યુદ્ધ કર્યું, અને સુબાહુ તથા મારિચી વગેરે હજારો રાક્ષસોને મારી તેમનો પરાજય કર્યો. તેથી હવે અમે સુખે વસીએ છીએ. મારી રાજા લઈ એ બેઉ ભાઈ અયોધ્યા જતા હતા, એવામાં તમારી કકોત્રી આવી તેથી એમને મારી સાથે સ્વયંવર જોવા તેડી લાવ્યો છું. ધનુર્વિદ્યામાં બેઉ ઘણા ઘણાજ કુશળ છે. તેમાં વળી આ રામનાં સઘળાં આચરણ 'સ્તુતિપાત્ર' છે. "

આ હકીકત સાંભળી જનક અને સઘળી સભા ખુશી થઈ. જનકના મનમાં આવ્યું કે, 'આ મોટો છોકરો વયે અને રૂપે મારી સીતાને લાયક છે; પણ લાચાર છું કે ધનુષ્ય ભાગે તે જ સીતાને વરે.' છેવટે જનકે સભામાં ઉભા થઈ પોતાનો નિશ્ચય જણાવ્યો કે, " હે રાજકુમારો ! મેં આપને આટલે દૂર દેશ પધારવાને તસ્દી આપી છે, તે એટલા માટે કે ક્ષત્રીઓના બાળની પરીક્ષા માટે સામું મૂકેલું ધનુષ્ય તોડી ફેંટેલ મેળાવે તેને મારી સીતા નામની પવિત્ર પુત્રી આપી જમાઈ કરવાનું હું ચાહું છું. "

આ વિનંતિ સાંભળી જે માત્ર નામનાજ ક્ષત્રીઓ કહેવાતા હતા તેમની આશા તો અત્યારથીજ ભંગ થઈ કેટલાએક ધનુષ્યની પાસે જઈ તેને આમથી તેમ હલાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ કંઈ વળ્યું નહિ. સઘળા રાજાઓનાં મોઢાં કરમાએલાં જોઈ વિશ્વામિત્રે રામની ભણી જોયું; એટલે સઘળી સભાના દેખતાં હજારુના ટોળામાંથી સિંહ નીકળે તેમ રામ ઉડીને ઉભા થયા. બાંધેલાં હથીયાર અને

પહેરેલું કવચ ઉતારીને હેઠે મૂક્યું; અને વિશ્વામિત્રને પગે લાગી
 એકદમ ધનુષ્યવાળા ઐટલા ઉપર સામા જઈ ઉભા રહ્યા. આ
 વખતે એમની આકૃતિ જોઈ, ચક્રમાં બેઠેલી સીતા તથા સઘળી
 સભા તણીન થઈ ગઈ. પોતાના ડાબા પગને આગું ધનુષ્યના
 નીચલા છેડા પર અડાડ્યો, ઐટલામાં તે તુરત જીવું થયું; પણ
 મધ્યમાંથી ઝાડી પાણ્ય બેંચતામાં તે શેલડીના સાંઠની માફક
 તેના બે કકડા થઈ ગયા. શિવધનુષ્ય ભાંગતાં એવો ભયંકર કડાકો
 થયો કે સભામાં બેઠેલાં સઘળાં મનુષ્યો ઓચિંતાનાં ઝબકી ઉઠ્યાં.
 રામનું આવું પરાક્રમ જોઈ સઘળા વિરમય પામ્યા. ચારે પાસેથી “ જય
 જય ” ના શબ્દો સંભળાવા લાગ્યા; અને મંગળવાજન વાગી રહ્યાં.
 જનકે સીતાને આજ્ઞા કરી ઐટલે તે પોતાની સખીઓ સંગાથે ઉ-
 ડીને ઉભી થઈ હાથમાં રત્નજડિત વરમાળા લઈ ચક્રમાંથી બહાર
 આવી. જેમ વીજળી થવાથી નેત્ર મીંચાઈ જાય, તેમ સીતાનું સ્વ-
 રૂપ જોઈ મંડપમાં બેઠેલા દાત્રી રાજાઓની આંખો તેજથી અંજઈ
 ગઈ; અને પોતપોતાના આસન ઉપર પૂતળાંની પેઠે ચક્રિત થઈ ગ-
 યા. સીતાનું શરીર નાબુક અને ઘાટીલું હતું, અને ચામડી સોનાના
 વરકના જેવી ચળકતી હતી. રત્નજડિત સોનાના અલંકારો ધારણ
 કર્યાં હતાં, તે સુશોભિત રંગનાં ઝીણાં વસ્ત્રમાંથી શરીરના ખીલતા
 અવયવોને ઢાંકી દેતા નજરે પડતા હતા. સીતા પોતાનાં કમળ જેવાં-
 નેત્રો વડે ^૧અમૃતદષ્ટિથી બેઠે બાબુ તરફ જોતી જોતી, સિંહણની
 ચાલે ગતિ કરતી જઈ, રામચંદ્રજીના ગળામાં હાર ^૨આરોપણ
 કરી તેમની ડાબી બાબુએ હરખભેર નીચી નજરથી ઉભી રહી.

દેવ પૂતળાં જેવું એ જોડું દીસવા લાગ્યું.

પછી જનકરાજએ તુરત અયોધ્યા માણસ મોકલી જન સુદ્ધાં દશરથરાજને તેડાવ્યા, અને સાથે મૂર્હુત જોવરાવી યથાવિધિ રામને કન્યાદાન આપ્યું. જનકરાજના ભાઈને બીજી ત્રણ દીકરીઓ હતી, તે લક્ષ્મણ વગેરે રામના નાના ત્રણ ભાઈઓ વેરે પરણાવી. સીતાને હવે સાસરે વળાવવી પડશે, અને તેનો વિયોગ થશે, એમ ધારી જનકે આગ્રહથી ધણા દિવસ જનને જનકપુરમાં રાખી. છેવટે દશરથની મર-
ણ અયોધ્યા તરફ જવાને આતુર જોઈ, જનકે પહેરામણી કરી રજા આપી. જનને વિદાય કરવા જનકરાજ દશરથની સાથે ગામથી કેટલેક દૂર સુધી ગયા. ત્યાંથી તેમને પાછા વાળી દશરથરાજ કુચ કરી થોડે દિવસે અયોધ્યાના ઉપવનમાં આવી પહોંચ્યા. રામ લક્ષ્મણનું નાની વયમાં આટલું બધું પરાક્રમ સાંભળી અયોધ્યાની પ્રજા હરખભેર દૂર સુધી સામી આવી. બધા મંડળે વાજતે ગાજતે શહેરમાં પ્રવેશ કર્યો. રામની માતા કૌશલ્યા પોતાના પુત્રને લાયક કન્યા મળી તે જોઈ ધણી હરખ પામી. નગરની નારીઓએ સમય પ્રમાણે શોભતાં ગીત ગાવા માંડ્યાં.

રામ અને સીતા પોતાના પવિત્ર આચરણથી સઘળા કુટુંબને અને પ્રજાને પ્રાણ કરતાં વંધારે વહાલાં થયાં. એમ અયોધ્યામાં કેટલાક દિવસ ગયા પછી દશરથરાજએ પોતાની વૃદ્ધાવસ્થા જોઈ વિચાર્યું કે, ‘રાજ્ય ચલાવવાના સઘળા ગુણ પાટવીકુંવર રામની યોગ્ય ઉંમરે દાખલ થયા છે, માટે મારા જીવતાં એને ગાદી ઉપર બેસાડાય તો ધણું સારું’. એમ ધારી વસિષ્ઠ નામના પોતાના મુળ-
ગુરને બોલાવી પોતાનો અભિપ્રાય તેમને બતાવ્યો. વસિષ્ઠ અ

રાજ્યને લગતા વળગતા સધળા કારભારી મંડળે દશરથરાજના એ વિચારને ટેકા આપ્યો. પ્રજા પણ નવા રાજાની હકુમત તળે ઉત્તમ સુખશાન્તિ મેળવવાને આતુર જણાઈ. એમ સર્વનો એકમત જોઈ દશરથે મૃદુર્ત નફી કર્યું. રામનો ચ્યારમાઈ ભાઈ સુમિત્રાનો પુત્ર લક્ષ્મણ જે રામની સાથે હમેશાં રહેતો હતો, તે પણ આ વાત સાંભળી ધણે ખુશ થયો. રામના બીજા જે ચ્યારમાઈ ભાઈ ભરત અને શત્રુઘ્ન આ અરસામાં મોસાળ ગયેલા હતા, પણ તેમની માતા કૈકેયી અમેઘ્યામાં હતી. ‘રામને કાલે ગાદી મળશે, એ વાત બધા નગરમાં ફેલાઈ તે મયુરા નામની કૈકેયીની ખાનગી દારી હતી તેણે સાંભળી. તે દારી નીચ સ્વભાવની અને અદેખી હતી. તેથી તેણે કૈકેયીનું મન ભાવ્યું, અને તેના પુત્ર ભરતને ગાદી મળે એવો પ્રયત્ન કરવાને ઉત્કેરણી આપી. રામને પટાભિષેક કરવાની દિવસની પહેલાંની રાત્રીએ જ્યારે દશરથરાજ કૈકેયીનાં મહેલમાં ગયા ત્યારે તે રાણીએ પાખંડ રચ્યું. મહા કેદિ ભરાયેલી તે રાણી ધરેણાં ગાંઠાં કાઢી નાંખી રીસાઈને જમીન પર પડી લોટવા લાગી. તે જોઈ દશરથરાજએ તેને તેમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે તોખરા જેવડું મોઢું કરી અરબડવા લાગી કે “તમે વ્રજપર્વ દૈત્યની સાથે યુદ્ધ કરવા ગયા, તે વારે હું તમારી સાથે હતી. ત્યાં યુદ્ધ કરતાં તમારા રથની ધરી ભાંગી, ત્યારે ધરીની જગોએ તરત મેં મારો હાથ ધાલી રથને ટકાવ્યો હતો. તેના બદલામાં હું જે માગું તે આપવા તમે મારી સાથે બંધાયેલા છો. તે આજ સુધી મને આપ્યું નથી, તો હવે તમારે મારું શું કામ છે ? મારા કરતાં વધારે વહાલી બીજી ઘણી-એ છે, તેમને ત્યાં જવું મૂકી અહિં આવવું તમને ઘટવું નથી.” કૈકેયીનું કપટ બહુ આ વચન સાંભળી દશરથ રાજ કહેવા લાગ્યા; “હે પ્રિયે !

તું મને પ્રાણ કરતાં પણ ઘણીજ પ્યારી છે. ઉઠ તારી ઇચ્છામાં આવે તે માગી લે. તું જે માગીશ તે હું આપીશ.” તે સાંભળી ક્રૈક્યી ઝડપ બેઠી થઈ અને કહેવા લાગી કે, “જે સૂર્યવંશમાં ઉત્પન્ન થયા હો અને સત્યવાદિ હો, તો ભરતને રાજ્યગાદી આપો, અને રામને ચૌદ વર્ષ સૂધી કાંઈ વનમાં મોકલો.” આવી નિર્દય કર વાણી સાંભળી દશરથ બેભાન થઈ પૃથ્વી ઉપર પડ્યા. દુઃખી રાજાને સત્યના ભયથી બોલવાનો કંઈ અવકાશ ન રહ્યો. પોતાના સ્વાર્થમાં આંધળી થયેલી સ્ત્રીઓ ધણી, માખાપ, સગાંવહાલાં, વગેરે ક્રૈક્યનું સુખ ન ચલાતાં માત્ર પોતાનું ભલું કરવાને ઇચ્છે છે. એવું સાહસ કરવાથી તેમને સુખ મળતું નથી; પરંતુ ઉલટી લોકમાં આખર ઘટે છે. તેવી નાદાન સ્ત્રીઓનો વિશ્વાસ સારા હાથા માણસો કરતા નથી. ક્રૈક્યીએ રાજા પાસે માગેલા વરદાનની વાત સવારમાં રામના બાળુવામાં આવી ત્યારે તે સત્યધર્મપાલક યુવરાજે આરમાન માતા ઉપર કાંઈ પણ દ્રેષ ન ચલાવતાં, પોતાના આક્રંદ કરતા પહેલા પિતા પાસે જઈ પ્રણામ કર્યા અને તેમનું વચન મિથ્યા ન બન્ય માટે વનમાં જવાની આજ્ઞા માગી. ત્યાંથી પોતાની માતા કૌશલ્યા પાસે આવી સધળો હેવાલ નિવેદન કર્યો, અને તેમની પણ રજા માગી. કૌશલ્યાએ ઘણો કંકાસ કરવા માંડ્યો. તોપણ પિતાનું વચન પાળવા સાર કર્યું નહિ ગણકારતાં પોતાની વહાલી અને પતિવ્રતા સ્ત્રી સીતાની પાસે આવી કહેવા લાગ્યા કે “હું પ્રિયે! માતાપિતાનો મને વનમાં મોકલવાનો હુકમ થયો છે માટે રજા આપ. હું ચૌદ વરસ વનમાં રહી ઉતાવળો પાછો આવીશ ત્યાં સુધી મારી સધળી માતાઓ સમાન માની સૌની સેવા કરજે.” રામનાં આ વચન સાંભળી પોતાની આરમાન સાસુ ક્રૈક્યી ઉપર જરા પણ માફ ન લગાડતાં, સીતા કે-

હેવા લાગી કે, “પ્રાણનાથ ! આપની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવા હું લાયક નથી; પરંતુ કરગરીને કહું છું કે પરણતી વેળા જે વખતે મેં આપનો હાથ ઝાલ્યો તે જ વખતે સૂર્ય અગ્નિ તથા આશ્વિણના દેખતાં મેં પ્રતિજ્ઞા લીધી છે કે આપના સુખ અને દુઃખમાં મારો સરખો હક છે. અયોધ્યાના રાજ્યવૈભવની અને માતૃપિતા વગેરે કુટુંબ સંબંધી સુખની ઈચ્છા ન કરતાં, પોતાના કુળને લાંબન ન લાગે માટે આપ પિતાનું વચન સત્ય કરવાને વનમાં જવા તૈયાર થયા છો, અને મને અધર્મમાં નાંખવા ચાહો છો ! ના, ના, તમે એમ કરો જ નહિ. આપની સેવા બળવતાં મારી કંઈ ભૂલ થયેલી હશે, માટે આપ મને દૂર કરવાને ઈચ્છો છો ! આપના વિના રાજ્યાદિક સુખ મારે શા ઉપયોગનું છે ? મને વનમાં સાથે તેડવાની આજ્ઞા ન હોય તો તમારાથી વિયોગી આ પાપી દેહને રાખવાને હું ઇચ્છતી નથી, વેળાસર તેને પ્રાણુરહિત કરવો ઘટે છે !” સીતાનું આ નરમ બોલવું સાંભળી રામનું હૈયું ઝોચિંતું ભરાઈ આવ્યું અને ગદગદ કંઠે કહેવા લાગ્યા, “અરે ! મારી વહાલી ! કોઈ દિવસ ધરમાંથી તું બહાર નીકળી નથી અને સૂર્યોના પરિપૂર્ણ પ્રકાશ કદી તારા ઉપર પડ્યો નથી, તે તું ટાલ, તડકા અને વરસાદ સહન કરતી કરતી કોમળ અડવાણે પગે કાંકરા અને કાંટામાં શી રીતે ચાલી શકીશ ?” સીતાએ કહ્યું, “સ્વામીનાથ ! કંઈ ફિકર નહિ, તમારા શરીરવડે આ શરીર સુકુમાર જણાય છે; માટે જ્યાં આપનું શરીર હોય ત્યાં આ શરીરને રહેવામાં કંઈયાણુ છે.” સીતાનાં હૃદય-વેધક ધર્મયુક્ત વચન સાંભળી રામચંદ્રે તેને પોતાની સાથે લીધી. લક્ષ્મણે પણ આ ટાણે ખરો બ્રાતૃભાવ બતાવ્યો. મહા કલ્પાંત કરીને

તે પણ રામની સાથે વનમાં જવા તૈયાર થયો. રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા અયોધ્યામાંથી બહાર નીકળ્યાં, તે વખતે આખા નગરમાં હાહાકાર વર્ત્યો. સધળા લોકો કેકેયીને નીચ કહી ધિક્કારવા લાગ્યા. થોડા વખતમાં રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા ચિત્રકૂટના ડુંગરોમાં આવીને રહ્યાં. રામના વિયોગથી દશરથનું મોત થયું. આ વાત ભરત અને શત્રુઘ્ને જાણી, એટલે તરત તે બંને ભાઈ અયોધ્યામાં આવ્યા. દશરથનું મોત, રામનું વનમાં જવું, અને નગરની પ્રજાની ઉદાસી, એ બધાનું કારણ પોતાની માતા કેકેયીને જાણી ભરતે તેને ઘણો ડુપકો દીધો. પછી કૌશલ્યાની આસનાવાસના કરી તથા પિતાને અગ્નિસંસ્કાર કરી દેવદાસ પ્રધાનોને સાથે લઈ ભરતજી રામને પાછા વાળવા ચિત્રકૂટમાં આવ્યા. ઘણી આજીજી કરી પણ રામ પાછા ન વળ્યા. તેથી છેવટે નિરાશ થઈ ભરતે “અયોધ્યામાં પેસવું નહિ” એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી અને રામને પાછા આવવાની વાટ જોતા નંદી ગામમાં તપસ્વી વેષે રહ્યા. પછી શત્રુઘ્ને પાછા જઈ અયોધ્યાની રાજગાદીનો કારભાર ચલાવવા માંડ્યો.

ભરતના જવા પછી રામે વિચાર્યું કે ‘આ જગો અયોધ્યાની નજીક છે, માટે, ભરત વારે વારે આવી મને પાછો વાળવાનો પ્રયત્ન કરશે. વળી મારા મનમાં જે જગપ્રસિદ્ધ થવાના વિચારો છે, તે આમ એક જગોએ જોશી રહેવાથી પાર નહિ પડે, પણ ઉલટું તેમાં વિધ્ન નડશે.’ એમ ધારી સીતા તથા લક્ષ્મણ સહિત દક્ષિણ દિશાને માર્ગે રામ ચાલી નીકળ્યા. માર્ગમાં જેઓ લૂટફાટ કરતા હતા તેમને પરાજય કરતા કરતા થોડી સુદૃઢમાં તે અત્રિ નામના એક પવિત્ર ઋષિના આશ્રમમાં આવી પહોંચ્યા. તે ઋષિએ રામની પરીણાગત

ઘણી સારી રીતે કરી. ઋષિપત્ની અનુસુયા પતિવ્રતા હતી. તેણે સીતાને નાની વયમાં પતિની સાથે વનમાં નીકળેલી જોઈ, વગડામાં સ્વામીની સાથે વર્તવાના કેટલાએક ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો અને 'વલ્કલ વસ્ત્ર બક્ષીસ આપ્યાં. તે સીતાએ રામની આજ્ઞા લઈ સ્વીકાર્યાં. અત્રિ અને અનુસુયાની સલાહ લઈ, રામે દક્ષિણમાં ગોદાવરી નદીના કાંઠા ઉપરના પહાડી દેશમાં રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. જે વનમાં રામચંદ્રજી રહ્યા તેને 'પંચવટી' એ નામથી લોકો ઓળખે છે. હિંદુસ્તાનના દક્ષિણ અને ઉત્તર ભાગનું મધ્યસ્થળ ધારી રામચંદ્રજી ત્યાં રહ્યા.

વૈભવાદિક સુખ સમયે સ્વામીની સાથે ભાગ લે એવી અનેક સ્ત્રીઓ દુનિયામાં મળી આવશે; પણ સંકટ સમયે સાથે રહી એવી સીતા સરખી સતી સ્ત્રીઓ જવલ્લે જડશે. ત્યાં સુધી સ્વામી પૈસે ટકે અને શરીરે સુખી હોય છે, ત્યાં સુધી ગૃહસ્થાશ્રમનો વિભાવ કરવો, એમાં સ્ત્રીએ પોતાના પતિને માહું ન લાગે એવી રીતે સદાચરણથી વર્તવું સહેલું છે; પણ સંકટ સમયે ધીરજ આપી તેના દુઃખમાં ભાગ લેવો, અથવા અઙ્ગાએલા સ્વામીને સારા વિચારો બતાવી તેને દુઃખમાંથી છોડવાના ઉપાયો યોજવા, એ કામ ઘણું કઠણ છે. કેટલીએક ઉદ્ધત સ્વભાવની જુવાન સ્ત્રીઓ અજ્ઞાનતાને લીધે પતિ એટલે કોણ અને તેના સ્ત્રીની સાથે કેવો સંબંધ જોડાયેલો છે એ જ પ્રથમ જાણતી નથી; તો પછી તેની સાથે શી રીતે વર્તવું,

૧ ઝાડની છાલનાં કપડાં. ૨ હાલના નાશિક શહેરની પાસે ગોદાવરીને સામે પાર જે જગાએ પાંચ વડ છે, તેને પંચવટી કહે છે. તેની પાસે સીતાની ગુફા છે, અને ત્યાંથી આશરે એક મૈલ દૂરના સ્થળને તપોવન કહે છે.

એ વાતનો વિચાર તેમના મનમાં ક્યાંથી આવે ? પતિ એ સંસ્કૃત ભાષાનો શબ્દ છે. એનો અર્થ રક્ષણ કરનાર અથવા પાત્રન કરનાર એવો થાય છે. જગતનિયંત્રાએ આ જગતમાં સ્ત્રી અને પુરુષ એવી બે જાતો ઉત્પન્ન કરેલી છે. સંસારનું સુખ નિર્વિઘ્ને ભોગવવાને એ બેઉને અન્યોન્ય સરખી જરૂર છે. એકલા પુરુષોથી જગતનો બવહાર નભે નહિ, તેમ એકલી સ્ત્રીઓ પણ કંઈજ ઉપયોગની નથી. સૃષ્ટિનું બધારણ બેઉના ઉપર સમાન આધાર રાખે છે. સ્ત્રી પુરુષોએ એમ ન સમજવું કે કેવળ પ્રજેત્પત્તિ કરવી, એટલેજ સ્ત્રી પુરુષોને અન્યોન્ય સ્વાર્થ છે. પ્રજેત્પાદનકર્મ તો પશ્ચાદ્ધિક બીજાં પ્રાણીઓ પણ કરી શકે છે. સ્ત્રીના પુરુષ પ્રત્યે શા ધર્મ છે અને પુરુષના સ્ત્રી પ્રત્યે શા ધર્મ છે, એ સમજાય તોજ આ દુનિયામાં સુખી થવાય છે. કેટલાક પુરુષો એમ સમજે છે કે, ‘સ્ત્રી એ અધમ જાતિ છે. આપણે તો મરદ છીએ, માટે એના કરતાં ઉત્તમ છીએ, આપણે તેના ધણી એટલે મુખ્યાર છીએ, આપણે ચલાય તેમ કરવા સ્વતંત્ર છીએ; સ્ત્રી આપણી તાબેદાર છે, માટે આપણે જેમ તેના ઉપર જૂલમ ગુજરીએ, તેમ તે સહન કરવાને યોગ્ય છે.’ આમ સમજવું એ કેવળ મૂર્ખાઈનું લક્ષણ છે. તમે સ્ત્રીના ધણી થયા એટલે જેમ ગાયો ભેંસાના અથવા બીજાં મૂંગાં પ્રાણીના ધણી કહેવાય છે તેવા નહિ, પણ જૂદાજ પ્રકારના ધણી થાઓ છો. જે જ્ઞાનના આશ્રયથી આપણે બીજાં પ્રાણીથી ઉત્તમ ગણાઈએ છીએ એ જ્ઞાનરૂપી બીજ મનુષ્ય વર્ગમાં એટલે સ્ત્રી અને પુરુષોમાં ઈશ્વરે સમાન મૂલ્યું છે. કેળવણીનું જ્ઞાન બેઉ વર્ગમાં સરખો ફાયદો આપે છે. માત્ર સ્ત્રીની યોગ્યતા અને પુરુષની યોગ્યતામાં કંઈક તફાવત છે. તે

તકાવતનું મુખ્ય કારણ સ્ત્રીની સ્વાભાવિક નાણુકા અને કામળતા છે. સ્ત્રીએ દરેક કામમાં પુરુષની સહાયતા લઈ આગળ પડવું એજ એને સુખરૂપ થાય છે; કેમકે દરેક મોટા કામમાં એને પુરુષની અપેક્ષા છે. સ્ત્રી એ ક્ષેત્રરૂપ છે, અને પુરુષ તે ક્ષેત્રને ફલદ્રુપ કરનાર તથા તેનું રક્ષણ કરનાર ખેડુત રૂપ છે. અમુક પુરુષની આ અમુક સ્ત્રી અને અમુક સ્ત્રીનો આ અમુક પતિ, એમ એક એકને આશ્રય લઈ વર્તવું એ સ્ત્રી પુરુષ બન્નેનો મુખ્ય ધર્મ છે. સંસારનાં સુખ ભોગવવામાં બંને સરખો આનંદ છે; પણ ગર્ભધારણાદિક દુઃખ અને બાળક ઉછેરવાનો બોજો ધ્વિરે સ્ત્રીને માથે નાંખ્યો છે. એની આકૃતિ જોતાં સ્પષ્ટ સમજાય છે કે પુરુષની દેખરેખ નીચે ધરકામ અને ખીજાં થોડાં જોખમનાં સંસારી કાંમો કરવાની એની યોગ્યતા છે. *કેટલીક સ્ત્રીઓના શરીરનો બાંધો અને વિચારશક્તિ પુરુષના અમાણે દૃઢ થાય છે; પણ તે ધણી મુદત સુધી અચળ રહી શકતાં નથી, અને રહે છે તો ક્વચિત્. માટે સ્ત્રીએ પુરુષથી કેવળ સ્વતંત્ર રીતે ન વર્તતાં તેના દિલોગ્નન અને સહગામી મિત્ર તરીકે તેની દેખરેખ નીચે યોગ્ય માન મર્તબાથી રહી નિર્વિઘ્ન સંસારયાત્રા પૂરી કરવી એ સર્વોદ્દેશ છે. સ્ત્રી એ પુરુષનો એકાન્તમિત્ર છે. તેઓ એક ખીજાના સુખદુઃખમાં લાગ લેવાને સરખાં યોગ્ય છે. લગ્ન સમયે પોતપોતાના ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે સ્ત્રીપુરુષની વચ્ચે જે વાચિક કાલકરાર થાય છે, તે

* યુરોપ, અમેરિકાના સુધરેલા દેશની કેટલીક સ્ત્રીઓ હાલ વૈદ્ય, વકીલ વગેરેનાં કામ કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ રાજદ્વારી સભાઓમાં દાખલ થવાની કોશીશ પણ કરે છે. આટલું છતાં બધી સ્ત્રીઓ એવી જ છે કે મરો, એમ કહેવાય નહિ.

પાળવા એ દરેક સ્ત્રી પુરુષનું કર્તવ્ય છે. જો તે પ્રમાણે ન વર્તાય તો એમનો આજ્ઞાક અને પરજ્ઞાક બેઉ બગડે છે.

જો કે સીતા આ વખતે નાની ઉમ્મરની હતી, તોપણ તેણે 'પતિ એજ મારું જીવન અને મારા જન્મ પર્યન્ત સુખનો આધાર છે, એના સિવાય બીજું કંઈ નથી' એમ જાણી પોતાનો પતિવ્રતધર્મ ખરેખરો બળવ્યો.

કેટલાંક વર્ષ સુધી રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા પંચવટીમાં એક જગ્યા ઉપર ઝુંપડી બાંધીને રહ્યાં. એ વખતે હિંદુસ્તાનના દક્ષિણ ભાગમાં નાનાં નાનાં રાજ્યો ધણાં હતાં. મુખ્ય રાજ્ય સિંહલદ્વીપ (લંકા) નામનો ટાપુ જે રામેશ્વરથી દક્ષિણ તરફ સમુદ્રમાં છે તેમાં રાવણ નામના રાક્ષસ રાજાનું રાજ્ય ગણાતું હતું. તેની સત્તા નીચે રહી ધણાખરા રાજાઓ ખડગથી આપતા હતા. છેક ગોદાવરી નદીના દક્ષિણ કાંઠા ઉપર રાવણે વીરા હજાર રાક્ષસોની છાવણી રાખી હતી. તેનો અધિકાર પોતાની બહેન શુર્પણખાને તથા ખરદ્વાણ નામના રાક્ષસોને સોંપ્યો હતો. એક વખત એવો બનાવ બન્યો કે, શુર્પણખા ગોદાવરીના કાંઠા ઉપર ફરતી ફરતી રામની ઝુંપડીની નજીક આવી ચઢી. ત્યાં કદી જોવામાં આવેલ નહિ એવા ધણાજ ખુબસુરત આ રાજવંશી રામ લક્ષ્મણને જોઈ તે મોહિત થઈ; પણ તેની પાપી ધારણામાં પાર નહિ પડવાથી તથા નાક કાન કપાયાનું તથા બીજું કેટલુંક દુઃખ એમનાથી પોતાને સહન કરવું પડ્યું તેથી પોતાનું વેર વાળવા માટે કેટલાક રાક્ષસોને સાથે લઈ તે લંકામાં જઈ રાવણને મળી. ભાઈએ તેને નાક કાન કપાયાનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે તે બોલી કે, "ગોદાવરી નદીના કાંઠા ઉપર કંઈ બે રાજવંશી જીવાનિયા આવીને રહ્યા છે. તેમની સાથે એક સ્ત્રી છે તે ધણીજ રૂપાળી અને

તારે લાયક છે. હું તારે માટે ત્યાં ગઈ હતી, તેથી મારી આવી દશા થઈ.” રાવણરાજા વિલાસી હતો માટે એનું ચિત્ત નવી સ્ત્રીમાં લગ્યું. વળી શુર્પણખાએ પોતાનાં નાક કાન કપાવાથી ઘણા ઉચ્કર્યો; તેથી બંદનના અપમાનનો અદલો વાળવાનો પણ તેણે નિશ્ચય કર્યો. બેઉ જણ વનમાં એકલાં રહે છે એમ ધારી રાવણ છરો ગોદાવરીના કુંગરી વનમાં છાનોમાનો આવ્યો. એ બેઉ કાણુ છે, તેની માહિતી મેળવવા રાવણે પોતાનો માંમે મારિચી એ વનમાં રહેતો હતો તેને બોલાવાને પૂછ્યું. મારિચીએ રામ લક્ષ્મણ વિષે સર્વસ્તર હકીક્ત તેન કહી સંભળાવી. તે સાંભળી રાવણે કહ્યું કે, “મામા, સીતા નામની જે ઘણીજ રૂપાળી સ્ત્રી એમની સાથે છે તે મને શી રીતે મળે ?” ત્યારે મારિચીએ તેની એ દુષ્ટ વાંચ્છનાને ટેકા ન આપતાં નરમાશથી કટલીક શીખામણ દીધી; પણ સ્વાભિમાનમાં છોકલા મંદોન્મત રાવણે તેની શીખામણ ન માનતાં બળાકારે આ અદકામમાં તેને સામેલ કર્યો. મારિચીએ મરવાની બીકે તેનું કહેવું કબૂલ કરી એવી તકબીર કરી કે, પોતે ચિત્રવિચિત્ર સોનેરી રંગનો મૃગ બની સીતાની ચપલુશાળાની આસપાસના બાગમાં આમથી તેમ ફરવા લાગ્યો. કોઈ દિવસ નહિ દીઠેલો એવો મૃગ જોઈ સીતાનું મન તેમાં લાગ્યું. તે રામને કહેવા લાગી કે, ‘પ્રાણનાથ ! આ સોનાના ચર્ક જેવી ચળકતી આમડીનો મૃગ તો બુદ્ધ્યો ! પરમેશ્વરે આણું સોનાનું પ્રાણી ક્યારે નિર્માણ કર્યું હશે ? તમે એને જીવતો પકડી લાવો. હું તેને પાણીશ, અને કદાપિ તેમ ન બને તો એનું આમડું પણ મને વધારે બહાલું છે.” રામને પકડવાની મરજી નહોતી, પણ સીતાની વધારે હઃ

જેઈ હાથમાં તીરકામડું લઈને મૃગની પૃઠ પડ્યા. એક ખેતરમાંથી બીજા ખેતરમાં એમ દોડતો દોડતો મૃગ ઘણે દૂર ગયો. છેવટે હાથમાં ન આવવાથી રામે ધનુષ્યની ઉપર બાણ સાંધી જોરથી તેની બણી ફેંક્યો. તે તેને મર્મસ્થાનમાં વાગવાથી ભોંય પડી મરણ પામ્યો. રામચંદ્રે પાસે જઈ તપાસી જોયું, તો તે ખોટો મૃગ હતો. રામ મૃગયા કરવા ગયા એવામાં રાવણે ઝાડની ગુફામાં રહી એવું કપટ રચ્યું કે, રામના જેવો સાદ કરી, “હે લક્ષ્મણ! ધાજે, મારો જીવ જાય છે ” એવી કારમી ચીસ પાડી. એ શબ્દ સીતાને કાને પડ્યો. એટલે તેને ધીરજ ન રહેવાથી તે લક્ષ્મણને કહેવા લાગી કે, “ દિયરજી, તમે જલદી જાઓ. તમારા ભાઈને કંઈ સંકટ છે. ” લક્ષ્મણે તે ચીસ સાંભળી; પરંતુ તે કોઈ માયાવી પુરુષનું કપટ છે એમ તેને ભાર્યું, તેથી સીતાએ આગ્રહ કર્યા છતાં તેને એકલી મૂકાને ત્યાંથી જવાની તેણે ના પાડી. પણ આખરે સીતા જ્યારે છેક હાડ ગઈ, એટલે નહિ કહેવાનાં પાપિષ્ઠ વચન કહ્યાં ત્યારે લક્ષ્મણ આંસુ ભરી આંખે ક્રોધ અને દિલગીરી સહિત ત્યાંથી ઉઠ્યો અને પર્ણકુટીના બારણા આગળ રામનામની બાણ દેઈ ધનુષ્યબાણ લેઈ ભાઈ પાસે ગયો. પછી સીતા એકલી પડી. એટલે આચર્યો રાવણ સાધુના વેષે ત્યાં આવી સીતાને ઊંચકી દક્ષિણ માર્ગે ચાલ્યો ગયો. સીતાએ યુગ્મો તો ઘણીએ પાડી પણ જંગલમાં કોણ સાંભળે? રાવણ જેવા પ્રચંડ રક્ષસના વેગથી દોડવાના સપાટામાં સીતા જેવી નાબુક પદ્મિનીનો

* સીતાએ લક્ષ્મણને કહ્યું કે “ તારા મનમાં એવું હશે કે રામ મરી જાય, તો હું સીતાને સ્ત્રી કરીને રાખું ! ” ‘ વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ, ’ એ કહેવત પ્રમાણે આ વખતે બનેલું જણાય છે.

ઝીણા સાદ એ વખતે કોને કોને પડે ? વળી લયથી બેળાકળી થઈ ગઈ, તેથી થોડી વાર સૂધી તો તેનાથી બોલી શકાયું પણ નહિ અને એટલામાં રાવણુ ધણે દૂર નિર્જન વનમાં ચાલ્યો ગયો. દડમજલ રાવણુ સીતાને લઈ લંકામાં પોતાના મહેલમાં આવ્યો. આ વખતે સીતા બેશુદ્ધ થઈ પૃથ્વી પર પડી. થોડી વારે લાન આવ્યું, ત્યારે તે રડવા અને આકંદ કરવા લાગી. પોતે લક્ષ્મણને કહેલાં કડુ વચન યાદ કરી પરતાવા લાગી કે, “અરેરે ! મારા બહાલા પરમ પવિત્ર લક્ષ્મણનો મેં નકામો તિરસ્કાર કર્યો !! તેનું વાળખી બોલવું મેં ન માન્યું, તે પાપનું ફળ મારે ભોગવવું પડશે !! અરે ! મારા પ્રાણપતિ રામને હવે શું હું નહિ દેખું ? હે પ્રભુ ! મારી માડી હાલત થશે ? હું પાપીના ફાંસામાં ફસી પડી ! મારું નસીબ આટલેથીજ હલવાળું થયું શું ? હું જે રામનો વિયોગ સ્વપ્નમાં પણ થવાને નહોતી ચહાતી તેને આ કોઈ મહા પાપી આટલે બધે દૂર સૂધી ધસડી લાવ્યો !! અરે ! મારા કયા જનમનું પાપ આવી નડ્યું ? અરે પ્રભુ ! મારા પ્રાણપતિ રામચંદ્રજી મારો બોળ શું નહિ કરે ?” એમ સીતાને વિલાપ કરતી જોઈ પાપી રાવણુ તેને ઘણાં મીઠાં વચનો કહી મન વાળવાનું કર્યું, અને તેના શોક ટળી જઈ તે પોતાને સાધ્ય થાય એવો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. તે કહેવા લાગ્યો કે, “સીતા ! મેં તને રામનો વિયોગ કરાવ્યો તેથી તારા મનમાં માફ તો ઘણું લાગ્યું હશે પણ જો તું ઉડો વિચાર કરીશ તો તને માલૂમ પડશે કે તું દુઃખમાંથી છુટી. ઈશ્વરે કૃપા કરીને તને નાણુક દેહ અને અલૌકિક સ્વરૂપ બદલ્યું. તેનો સારો ઉપયોગ ન કરતાં જાળાં જાંબરામાં રજળવાથી તું પરમેશ્વરની પાછી ગુન્હેગાર નહિ થાત ? જો રામ તારું સાઈ ચાહતો હોય, તો તે તને વગડામાં અડવાણી ફેરવે ? જો તે-

નામાં રાજ્ય કરવાની સત્તા હોય તો તેને જંગલમાં શા માટે રખડવું પડે? રામનામાં કંઈજ પુરુષાર્થ મને લાગતું નથી. તારા જેવી સુરૂપ, ડાહી અને ગુણવાન સ્ત્રી તેના જેવા રક્ષણતા અને નબળા લક્ષ્મીને વળગી રહે, એ શું અવનયન જેવું ન કહેવાય? તું શું રામને લાયક છે? ના, કદિ નહિ. થણા દિવસથી રામની સાથે રહેલી છે, તેથી તેની પ્રીતિ એકદમ તો તારા મનમાંથી નહિ ખસે; તથાપિ રાજા રાવણનો આ લંકામાં વેલવ એવી નજીવી બાબતને તારા મનમાંથી જલદી ખસેડી નાખશે. સીતા ! જો તું સમજે તો મેં તને દુઃખમાંથી છોડાવી તારા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. તું કરી દિકર કરીશ નહિ. ચારસેં ગાઉના સમુદ્ર ઝાળંગીને રામ કદી લંકામાં આવી શકશે નહિ, હું તારા પર એટલો ખુશી છું કે મારી સઘળી રાણીઓ તો શું પણ પટરાણી મદોદરીને પણ તારી સેવામાં દાસી તરીકે રાખીશ. ખરેખર ! તારા ભાગ્યોદયનો પાર નથી.” નિલેન્દ્ર અને મદોદ્ર રાવણનાં આવાં દુષ્ટ અંગારા જેવાં વચન સાંભળી સીતાનું શરીર અંશુકાથી માથા સૂધી બળવા લાગ્યું, સતી ગભરાવા લાગી, અને ઈશ્વરને યાદ કરી કહેવા લાગી કે “મારા માથા ઉપર ઝાગિતો મેર કેમ તૂટી પડ્યો? માતા પૃથ્વી ! તું તારું પેટ ફાડી મને અંદર કેમ શમાવી દેતી નથી? અરે ! શું હું આ દુષ્ટનાં વચ્ચે જેવાં વચન સાંભળ કરીશ? શું મારું શીલ ભાગશે? ના, ના, કદી એમ બનશે નહિ. મને હરી લાવનાર દુષ્ટ દુરાચારીનો કુળ સુઢાં પ્રભુ પરાજય અને નાશ કરશેજ ! માટે મારે દમણું ધીરજ રાખી ઘટતા ઉપાયો લેવાની જરૂર છે. મારા સ્વામીના ઝોળિયામાં પ્રાણ હશે ત્યાં સુધી એ મને ઝોળી કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યા વિના રહેશે નહિ. મારા પાતિક્રય વિષે એમને પક્ષી ખાતરી છે.” એ પ્રમાણે વિચાર

કરી તથા હિમ્મત રાખી નિર્ભયપણે સીતા રાવણ પ્રત્યે બોલી, “ અરે પાપી ! પૃથ્વીપતિ થઈને નાદાનતા જેવાં નકટ વચન બોલતાં તારી હૃદયે કાંટા નથી વાગતા ? તારા પાપી મને તને રાગદ્વર્મ બુલાવી, કુ-કર્મ કરાવી, ચાંડાલ કરતાં પણ નીચ કરી નાંખ્યો છે. જરા વિચાર કરી તપાસી જો કે પરસ્ત્રી ઉપર કુદૃષ્ટિ કરવા સમાન મહા પાપ બીજું કયું છે ? પોતા માટે નિમાઝબંધી ઉત્તમ વસ્તુનો તિરસ્કાર કરી, જે ઉપર આપણો હક નથી તેવી પારકી વસ્તુનો અજાતકારે ઉપયોગ કરવાથી, શું પરમેશ્વર નારાજ નહિ થાય ? અલખત થશેજ. હે મૂઢ વિચારી જો કે હરકોઈ સ્ત્રી અથવા પુરૂષ દરાચારી થવાથી પરિણામે સુખ પામ્યા છે ? એ પાપાચરણથી શરીરનો, દ્રવ્યનો અને યશનો નાશ થાય છે. એટલું જ નહિ, પણ બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થવાથી નીતિના નિયમ ભૂલી જવાય છે. સૃષ્ટિ વિરુદ્ધ કુકર્મો થઈ જાય છે, અને માલી દંશા ભોગવી હડકાયા ફૂતરાની માફક કમોતે મરવું પડે છે. નિયમિત મનુષ્યોના સદાચરણનો ભંગ કરનાર તથા એવું નહાઈ કર્મ કરવાને સલાહ અને સહાય આપનાર પરમેશ્વરનો પાકો ગુન્હેગાર થાય છે. બિચારી દુષ્ટ પુરૂષો પોતાની પુત્રી, બહેન, ભાઈભાંડું વગેરેની કંઈજ મર્યાદા ગણતાં નથી, પછી પશુમાં અને તેઓમાં શો ફેર ? હે દુષ્ટ ! તારો વૈભવ ગમે તેટલો હશે, પરંતુ સત્યવાદિ રામના નામ આગળ તે કશા લેખામાં નથી. સોનાની શળીઓવાળા ચૂનજીવિત પાંજરામાં કાગડાને પૂર્યો, માટે શું તે માનસ સરોવર ઉપર અસનાર હંસની અરોબર થઈ શકશે ? ના, કદી નહિ. રામની ગેરહાજરીમાં ચોરી કરી મને અહિંઆં જાંચકી લાવ્યો તેમાં તેં શું પુરૂષાર્થ કર્યું ? જો છવવાની આશા રાખતો હો તો જેવી રીતે મને આટલે દૂર લાવ્યો તેવીજ

રીતે પંચવટીમાં રામની નજીક જલદી પહોંચાડી દે, નહિ તો તારા મુગ હાલ થશે. ”

સીતાનાં આ વચન સાંભળી રાવણુને હસવું આવ્યું. તે બોલ્યો, “અરે સીતા ! તારાં વચન ઉપર મને એટલો બધો રોષ આવે છે કે હમણાં તારું માથું મારી તરવારવડે ધડથી જુદું કરું; પણ લાચાર છું કે તારી નાજુકી મારા ગુસ્સાને છેક હંડો પાડી દઈ નાકોવત કરી નાંખે છે. ” ધમપ્રા આપી જરા પાસે જવું એ હીક છે, એમ ધારી રાવણુ સીતા બાળી ધસારો કરે છે એવામાં સતીની આંખ લાલચોળ થઈ ગઈ. ભયંકર અવાજથી સીતા તેને કહેવા લાગી કે, “ખબરદાર ! હવે જે આ શરીરને સ્પર્શ કરીશ તો બળીને ભસ્મ થઈ જઈશ. ” સતીનો કોપ જોઈ રાવણુ ડ્રો. એણે બાથું કે આમ બળાતકાર કરવામાં કંઈ માલ નથી. એ સ્ત્રી જાતિ છે તેથી હમણાં હક નહિ મુંકે, થોડા દિવસ પછી જેમ જેમ વિસારો પડતો જશે તેમ તેમ મારું કથું કરશે. એમ ધારી કેટલીક શીખવી રાખેલી રાક્ષસીઓની યોદ્ધા સાથે સીતાને અશોકવાડીમાં મોકલી દીધી. પછી તે રાક્ષસીઓ સીતાનું મન ફેરવવાને અનેક યુક્તિઓ કરવા લાગી; પણ તે સધળી નિષ્ફળ ગઈ. સતી સીતા મોંમાંથી રામ સિવાય બીજાને ઉચ્ચાર કરતી જ નથી. તે ધીરજ રાખી એકનિષ્ઠાથી માત્ર ના આવડે ઉદરપોષણ કરી, પોતાના પતિ પ્રભુને મળવાની વાટ જોયા કરે છે. સમજી મનુષ્યોને માથે ગમે તેટલું સંકટ આવી પડે, તોપણ તેઓ કંટાળો ન આણતાં એકનિષ્ઠાથી સર્વ સહન કરે છે, તો પછી પરમેશ્વર તેની સહાય કર્યા વિના રહેતો નથી. સીતાનો પતિ ઉપરનો અચળ પ્રેમ જોઈ યોદ્ધા કરનારી સધળી રાક્ષસીઓ વિરમય પામી. વળી

સીતાએ તેમને તેમના પતિની સાથે દૃઢ મમતા અને નિર્મળ પ્રેમ-
ભાવથી વર્તવાનો ઉપદેશ કર્યો. ધન્ય છે સીતા સતીને કે જેણે
પ્રાણસંકટ આવી પડ્યું તોપણ પોતાના પતિને બિલકુલ વિસાર્યો
નહિ. એના પવિત્ર પતિપ્રેમની અવધિ ! અવધિ ! અવધિ !!! ધન્ય
છે એના જીવતરને ! એના માતૃપિતાને ! અને એના ઉપદેશક ગુરુને !!
સ્વદેશી બહેનો ! તમે એવાં પતિવ્રતા અને યશસ્વી નીવડી આપણા
આર્યાવર્તને દીપાવવાને ભાગ્યશાળી થાઓ. સીતા જેવું ઉત્તમ ઉદાહરણ
ખીણું નહિ મળે.

સીતાની દૃઢ મમતા સ્વામીની સાથે ખરા અન્તઃકરણથી બંધાયેલી
તે આટલા દુઃખના પ્રાંસામાં આવ્યા છતાં છુટી નહિ, એ સ્તુતિપાત્ર છે;
તોપણ જે નકામી હતી એના પ્રાણપતિ રામચંદ્રજીનો વિયોગ કરાવ્યો,
અને સમુદ્રપાર ઘસડી જઈ દુષ્ટાચરણવાળા કૂર રાક્ષસના પ્રાંસામાં ઝો-
કાવી, તેવી હઠ કરવા માટે આપણે તેના દોષ કાઢીશું. જે સ્ત્રી પોતાના
સદ્ગુણી સ્વામીના સત્ય વિચારોને અનુસરતી નથી તે પરિણામે દુઃખી
થાય છે, એટલુંજ નહિ પણ તેના દુરાગ્રહને લીધે તેના પતિને અમુક
કામ કરવાની મરજી નહિ હતાં, પ્રેમબદ્ધ પ્રિયાનું મન મનાવવા બ-
ળાતકારે તે કરવાની જરૂર પડે છે, અને તેમાં ફળની પ્રાપ્તિ ન થતાં
અણધારી પીડાઓ ભોગવવી પડે છે. કંઈ પણ કામ કરવામાં ફાયદો છે
કે નુકસાન એ બાબતનો લાંબો વિચાર ન પહેંચે, તો તેમાં જેમ
પોતાનો સ્વામી અભિપ્રાય આપે તેમ વર્તવું એ સ્ત્રીઓને સુખકારક
છે. મૃગયા કરવી એ ક્ષત્રીના ધર્મ છે, એ બાબતમાં સીતાની ઘણી
હઠ ન ગણાય; પરંતુ જે મૃગ મારી લાવવાનો તેણે અત્યાગ્રહ કર્યો
તે કોઈ કારમો-માયાવી બનાવટનો કપટ રૂપ છે, અને તેને હણતાં હાણ

થશે, એમ રામે સમજાવ્યા છતાં તેણે પોતાની હઠ છોડી નહિ, એ સીતા જેવી સમજી અને પતિવ્રતા સ્ત્રીરત્નને ઘટારત નહોતું. આપણે ઉપર જોયું કે એજ મૃગ સીતાને અને રામને દુઃખનું મૂળ થઈ પડ્યો. ઉપરના ભપકાથી બૂલાવો ખાતા પહેલાં મૃગ વિચાર કરવો.

મૃગયા કરીને રામ લક્ષ્મણ પંચવટીમાં આવ્યા, અને જુપડીમાં તપાસી જોયું તો સીતાને ન દીડી, ત્યારે રામ ગભરાટથી રડવા લાગ્યા. લક્ષ્મણે રામનો અસાધારણ શોક જોઈ ધીરજ આપી, અને એક ભાઈ સીતાના શોધ માટે આખા વનમાં આમથી તેમ ફરવા લાગ્યા. એવામાં ખજર મળી કે કોઈ પ્રચંડ દુષ્ટ રાક્ષસ એક હૈયાફાટ રડતી સ્ત્રીને ઉંચકાને દક્ષિણ દિશા ભણી આવ્યો ગયો છે. આથી રામ લક્ષ્મણ તે માર્ગે શોધ કરતા કરતા ઋષ્યમુક પર્વતની તળેટીમાં ગંગા સરોવરની નજીક આવી ચઢ્યા. ત્યાં તેમને હનુમાન નામે બળવાન વાનર મળ્યો, તેને પોતાની સવિસ્તર હકીકત જણાવી. પંછી રામે હનુમાનને આ વનમાં ફરવાનું કારણ પૂછ્યું; ત્યારે તે કહેવા લાગ્યો કે, “અહિંથી થોડે છેટે આ પર્વત ઉપર કિંકિધા નામે અમારા વાનરોનું મોટું નગર છે, તેમાં વાળી નામનો અમારી જાતનો રાજા રાજ્ય કરે છે. એ વાળીનો ભાઈ સુગ્રીવ રાજભાગની તકરારને લીધે પોતાના ભાઈની સાથે લઢી હારીને બહારવટે નીકળ્યો છે, તે આ ઋષ્યમુક પર્વતની ખીણમાં સંતાર્ધને છાનો રહે છે. એ સુગ્રીવનો હું મુખ્ય પ્રધાન છું, અને મારું નામ હનુમાન છે.” વાતચીત ઉપરથી રામના સમજવામાં આવ્યું કે હનુમાન ઘણો બળવાન, બુદ્ધિમાન અને ખટપટિયો છે, તેથી તેમણે તેને કહ્યું કે “અમે પણ તારા રાજાની પેઠે દુઃખિયા રાજપુત છીએ. માટે જો તું અમને તેની પાસે

તેડી જ્ય તો આપણે ખુલાસા સાથે વાતચીત કરી એક બીજનનું દુઃખ ટાળવા યોગ્ય ઉપાય કરીએ. ” હનુમાને ઘણી ખુશીથી તેમનું કહેવું કબૂલ કરી તેમને સુગ્રીવની પાસે લઈ જઈ તેની સાથે મુલાકાત કરાવી. રામ લક્ષ્મણ રાજવંશી છે અને ધનુર્વિદ્યામાં ઘણા કુશળ છે, એમ જાણી સુગ્રીવે તેમની મિત્રાચારી બાંધી. તે સમયે દક્ષિણ દેશમાં ધનુર્વિદ્યાનો પ્રચાર ઘણો જ આછો હતો. તે લોકો પથરા, કાંકરા અને લાકડીથી સામાસામી વઢતા. રામ લક્ષ્મણને તીર મારવાના કામમાં ઘણા કુશળ જોઈ સઘળા વાનરો તેમને સ્વાધીન થયા, તથા તેમનાથી ડરવા લાગ્યા. રામે પણ તેમના ઉપર પોતાનો દાખ પાડવામાં કાંઈ કસર રાખી નહિ. રામની સહાયતાથી સુગ્રીવે વાળીની સાથે યુદ્ધ મચાવ્યું. આ લઢાઈમાં રામે જાડને આથે ઝુપા રહી ધનુષ્ય ઉપર ચઢાવેલું બાણ આગ્રિયું વાળીના ઉપર ફેંક્યું; તે તેના મર્મસ્થાનમાં વાગવાથી તમ્ભર ખાઈ ઝટ ભાંય ઉપર પડી થોડી વારે મરણ પામ્યો. વાળીએ મરતાં મરતાં ક્ષત્રીપુત્રને નહિ છાજતા આપસ્વાર્થ સાર રામે કરેલા કપટને માટે તેમને ન્યાયપૂર્વક ઘણો ઠપકો દીધો. પછી કિંકિધાનું સઘળું રાજ્ય, વાળીની સ્ત્રી તારા, તથા તેના પુત્ર અંગદ એ સર્વ સુગ્રીવને તાળે થયાં. રામની આજ્ઞાથી તારાને સુગ્રીવે પોતાની રાણી કરી. * રામની સહાયતાથી સુગ્રીવને કિંકિધાનું રાજ્ય

* રામે એવો ન્યાય કર્યો કે તારા એ કાંઈ વાળીની સ્ત્રી નથી, પણ રાજ્યની પટરાણી છે; માટે તેના પુત્રપાત્ર સિવાય બીજને જે ગાદીપતિ થાય તેની તે રાણી ગણાય. આ ન્યાય કેટલાક વાનર યોદ્ધાઓને તથા ખુદ તારાને રૂચ્યો નહિ; પણ ‘રામ જે કહે તે સત્યજ હોય;’ એવો ભાવ તેમના મનમાં સજડ થયો હતો, તેથી બધાંએ તે માન્ય કર્યો.

મળ્યું, તેનો બદલો વાળવા સુગ્રીવે રામની સ્ત્રીની શોધને માટે વાનરોને આજ્ઞા આપી. તેમાં મુખ્ય હનુમાન હતો. તેણે રામની પાસેથી સીતાની આળખાણને માટે નિશાની લીધી. થોડી મુદતમાં હનુમાન દક્ષિણ સમુદ્ર તરીને લંકામાં ગયો.

રામનો વિયોગ થયે લગભગ દશ અગિયાર માસ થવા આવ્યા પણ કંઈ પત્નો ન મળ્યો, તેથી સીતાએ અશોકવાડીમાં પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને મધ્યરાત્રીને સમયે સૂઢળી ચોક્કી-દાર રાક્ષસીઓ નિદ્રાવશ થયેલી જોઈ, ચારે પાસથી કાષ્ટ એકઠાં કરી બળી મરવાને ચિતા ખડકા અગ્નિ સળગાવી, પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરવા લાગી કે, “હે પ્રભુ ! મેં કોઈ જન્મે અવેર પાપ કર્યા હશે, તે સિવાય પતિવિયોગનું આવું દુઃખ મને પટે નહિ. મારાં કરેલાં કર્મની શિક્ષા તેં વાળખી રીતે કરી હશે, માટે હું તારો પાડ માનું છું; અને મરતાં મરતાં છેવટે એટલી વિનાંત કરું છું કે, હવે પછી હું જ્યાં જન્મું, ત્યાં મારા પતિ શ્રી રામચંદ્રજી થાય અને હું તેમની વગર મૃત્યુની દાસી થઈ રહું. મારા પ્રાણાધાર પતિ જ્યાં હોય, ત્યાં તેમને આરોગ્ય રાખવા હું મારા ખરા અંતઃકરણથી તારી સ્તુતિ કરું છું, તે ધ્યાનમાં લેજે !” એમ કહી સીતા ચિતામાં પ્રવેશ કરે છે, એટલામાં રામે શોધ કરવા મોકલેલો દૂત હનુમાન જે અલાર સૂગ્રી એક ઝાડ ઉપર છુપાઈ રહી આ બધી હકીકત જોતો હતો તે ઝડ તેની પાસે આવ્યો; અને તેને બળી મરતી અટકાવી, રામે પોતાના હાથની જે વીંટી નિશાની તરીકે આપી હતી તે તેના હાથમાં મૂકી. તે વીંટી જોઈ સીતા આશ્ચર્ય પામી પછી હનુમાને તેના (સીતાના) હરણ થયા પછીથી તે દિવસ સુધીનો

સધજો હેવાલ તેને કહી સંભળાવ્યો. તે સાંભળી સીતાના મનમાં કેટલીક ધીરજ આવી. હનુમાને કહ્યું કે, “ માતાજી ! કંઈ દ્રિકર કરશે નહિ. વાનરોનું સૈન્ય લઈ મહારાજા રામચંદ્રજી થોડી મુદતમાં અહિં આવી આપને મળશે. પણ મારા અત્રે આવ્યાની તેમને ખાતરી થવા સાર કંઈ અંધાણી લેઈ જવા મને આપો. ” તે સાંભળી સીતાએ પોતાના માથાનો મણિ તેને કાઢી આપ્યો. હનુમાન જવાને તૈયાર થયો, તેવામાં અશોકવનના રક્ષકોના મનમાં કપટ ભાસવાથી તેને પકડી રાવણને સ્વાધીન કર્યો. રાવણે તેને જીવતાં જાળી મૂકવાની સખ્ત શિક્ષા કરી. એ શિક્ષા અમલમાં આણવાને રાક્ષસોએ તેના શરીર ઉપર તેલમાં ઓળેલાં ગોદડાંના વીંટા બાંધી તે સળગાવ્યા. એવામાં લાગ આવવાથી તે કૂદીને રાવણના મહેલની અગાસીમાં થઈ છાપરા ઉપર જતો રહ્યો. ત્યાં તેને શરીરે બાંધેલા બંધ મળી જવાથી બળતો વીંટો છાપરે પડ્યો, અને મહેલ સળગી ઊઠ્યો. હાર-બંધ ધર હોવાથી લંકામાં ભયંકર આગ લાગી. રાક્ષસો એ આગ હોલવવાના ગભરાટમાં પડ્યા. એવામાં લાગ બેઈ હનુમાન ત્યાંથી નાઠો, અને જે રસ્તે આવ્યો હતો તે રસ્તે કિષ્કિંધામાં રામની પાસે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં લંકાની સવિસ્તર હકીકત રામને જણાવી સીતાના માથાનો મણિ તેમના હાથમાં મૂક્યો. રામે તેને ઘણી સાબાશી આપી. પછી રામના કહેવાથી સુગ્રીવે આસપાસના ડુંગરોમાંથી વાનરીસૈન્ય તૈયાર કર્યું, અને બધા ભેગા થઈ લંકા તરફ રવાને થયા. થોડી મુદતમાં દક્ષિણ સમુદ્રને કાંઠે આવી સૈન્યે પડાવ કર્યો. એવામાં રાવણનો ભાઈ વિભીષણ પોતાના ભાઈની સાથે આણબનાવ થવાથી રામને ત્યાં આવીને મળ્યો. રામને જ્ય મેળાવવાની આ એક

પહેલી જોગવાઈ પરમેશ્વરે હાંસલ કરી. સામે પાર લંકામાં સૈન્ય સ્થી રીતે લઈ જવું એ વિચારમાં બધા પડ્યા. એવામાં નલ અને નીલ એ નામના બે વાનર ભાઈઓએ એક યુક્તિ શોધી કાઢી. તે એવી કે પાસેના રાવભાંથી જાડ, ઝાંખરાં અને પથરા મંગાવી પાણીમાં તરતો પૂલ તૈયાર કર્યો; અને તે પૂલ ઉપર થઈને સઘળું સૈન્ય સામે પાર લંકામાં ગયું. લંકાના કિનારા પરના સુવેળુ નામે ડુંગર ઉપર પડાવ નાખી રામે અંગદ નામના બલિષ્ઠ વાનરને પોતાના એલચી તરીકે રાવણના દરબારમાં વિદિ કરવા મોકલ્યો. સીતા પાછી આપવા અંગદે રાવણને ઘણી શીખામણ દીધી, પણ તેણે માન્યું નહિ, આખરે યુદ્ધ જોડાયું, તેમાં રામે રાવણને તેના કુટુંબ સુદ્ધાં મારી જ્ય મેળવ્યો.

પરસ્તી પર કુદૃષ્ટિ કરી તેનું હરણ કરવાથી રાવણ સરખા અતિ પરાક્રમી, વિદ્વાન, અને અતિ ધનાઢ્ય રાજાને કુતરાને મોતે રણમાં મરવું પડ્યું; અને એના તથા એનાં સઘળાં કુટુંબીઓનાં મુઠાંને કાગડા, શિયાળ અને ગીધ જાતનાં પક્ષીઓએ કોતર્યાં, એટલું જ નહિ પણ તેમની સાથે સુલોચના સરખી નાણુક અને કામળ અંગની હજારો અબળાઓને ભરણુવાનીમાં વિના અપરાધે જીવતાં બળી મરવું પડ્યું. લંકા મનુષ્યોએ શીખામણ લેવાને માટે આ એક સરસ ઉદાહરણ છે.

પછી રામે લંકાનું રાજ્ય વિલિપણને આપ્યું, અને રાવણની પટરાણી મંદોદરીને વિલીપણની પટરાણી બનાવી.* અશોકવાડીમાંથી

* વાળીની સ્ત્રી તારાના સંબંધમાં રામે જેવો ન્યાય કર્યો હતો, તેવો જ ન્યાય આ વખતે મંદોદરીને માટે પણ કર્યો આપણા લોકો

સીતાને તેડી લાવવા વિભાપણુને હુકમ કર્યો. એટલે તે ફટલાક રા-
ક્ષસોને સાથે લેઈ ત્યાં ગયો, અને સીતાને મંગળસ્નાન કરાવી, પા-
લખીમાં બેસાડી, વાજતે ગાજતે સુવેળુ ઉપર લાવ્યો. સીતા વેગળેથી
રામને જોઈ પાલખીમાંથી ન ચે ઉતરી, અને દોડતી દોડતી હર્ષભેર
રામના ભણી ધસી; પણ રામે તેને પોતાની પાસે આવતાં અટકાવી
કહ્યું કે, “ પ્રિય ! હું જાણું છું કે તું સતી છે, પણ જગતના લોકો
મારા ઉપર અપવાદ મૂકશે કે રાવણુને ઘેર ઘણા દિવસ રહેલા સ્ત્રીને
રામે અંગીકાર કરી એવો તે સ્ત્રીજીત છે. માટે સર્વના મનમાં
ખાતરી થાય કે તું શુદ્ધ છે એવો ઉપાય તારે કરવો ઘટે છે. ”
રામનાં આવાં વચન સાંભળી સીતાને જરાએ માહું ન લાગ્યું, અને
તે અગ્નિમાં પેસવાને તૈયાર થઈ. સભામાં જોઈલા સઘળા જણનાં
મોઢાં એથી કરમાઈ ગયાં. પછી બધાનાં દેખતાં તે સળગતી ચિતાની
આરપાર ચાલીને નીકળી ગઈ. + સીતાનું આપું શુદ્ધપણું, જોઈ રામ-
સહિત સઘળા સભાજન ધણા ખુશી થયા. પછી સૌની મર્યાદા છોડી
રામ આસન ઉપરથી ઉડી સીતાને ભેટ્યા, અને સન્માન સહિત
પોતાની ડાબી બાજુ તરફ અર્ધ આસને બેસાડી. યૌદ વર્ષનો અવધિ

જે પાંચ મહા સતીઓ ગણે છે, તેમાં રામે એ પ્રમાણે દિગેરવડું
કરાવેલી બંને રાણીઓનાં નામ છે. તેથી તે વખતે એ ચાલ ઉત્તમ
ગણાતો હશે એમ ધારી શકાય છે. એ પાંચ સતીઓનાં નામ—અહલ્યા,
તારા, દ્રૌપદી, સીતા, અને મંદોદરી.

+ અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય થતાં સુધી ગુન્હેગારોના નિર્દોષપણા
માટે એવી જ રીતે તેમની પરીક્ષા કરવાનો ચાલ આ દેશમાં હજી
સહેજસાજ ખાખતમાં. પણ લોકોનો તપાવેલો ગોળો ઝલાવતા.

પૂરો થયો માટે અયોધ્યામાં સઘળાં દુઃખી થશે એમ ધારી ઉતાવળા હનુમાન વગેરે વાનરોને સાથે હાઈ રામ લક્ષ્મણ નંદી ગામમાં આવી બસતને મળ્યા. રામના આઘ્યાતી અયોધ્યાવાસીઓને જાણ થવાથી તેઓ સામા આવ્યા. સઘળી પ્રજા અને રાજકુટુંબીઓને રામના મેળાપથી અતિ હર્ષ થયો. વાજતે ગાજતે સઘળું સાજન રાજધાનીમાં આવી હળીમળીને સૌ સૌને સ્થાનકે વેરાઈ ગયું. પછી સારું મૃદુર્ત (અનુકૂળ દિવસ) જોઈ રામ ગાદીએ બેઠા, અને લક્ષ્મણ વગેરે ત્રણ નાના ભાઈઓ રામની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવા લાગ્યા. રામના રાજ્યમાં પ્રજા એટલુંબધું સુખ પામી કે, આજ પણ જે રાજ્યનો વહિવટ સારી રીતે ચાલતો હોય, અને રાજા પ્રજા પરસ્પર પ્રેમભાવથી સુખી અને સંતોષી હોય તેવા રાજ્યને “રામરાજ્ય” કહે છે. આ સિવાય રામ અને સીતાનાં વખાણવા લાયક તથા શીખામણ લેવા જોગ ઘણાં કામો છે, પણ તેનો વિસ્તાર અને કયો નથી. કારણ કે સમજી વાંચનારને માટે તેમનું આટલું દૂંડું ચરિત્રવર્ણન પૂરતું છે.

રામને રાજ્ય મળવાથી સીતા પટરાણી થઈ, પણ હજી તેને સુખ ભોગવવાનો વખત ન આવ્યો. *જૂજ કારણથી સગર્ભા સી-

*અયોધ્યામાં એક ધાખીએ કાંઈ કારણસર તેની સ્ત્રીને મારવાથી તે રીસાઈને પોતાના આપને ઘેર ગઈ હતી. ત્યાં કેટલાક દિવસ રહ્યા બાદ તેના આપ તેને સાથે લેઈ સાસરે મૂકવા ગયો, ત્યારે તેના ઘણી ધાખીએ કહ્યું કે, “હું કાંઈ રામ રાજા જેવો સ્ત્રીહત નથી કે પરભારે ઘેર ઘણા દહાડા સૂધી જઈ રહેલી સ્ત્રીને ઘરમાં દાખલ કરું. આ વાત રામના જાણવામાં આવ્યાથી લોકાપવાદ મટાડવાને તેમણે સીતાનો ત્યાગ કર્યો. આવી નજવી આગત ઉપરથી રામ જેવા ગણા મહારાજાએ એવું કૂર કામ કરવું જોઈતું નહોતું.

તાને રામે વનમાં કાઢી મૂક્યા. ત્યાં તે બિચારી નિરપરાધી સતી વા-
લ્મીકિમુનિના તપોવનમાં આશ્રય પામી રહી. પણ પૂરે દહાડે તેને બે
પુત્રો જોડે આવતયાં. તે પુત્રોને જેમ ગરીબ વિધવા પોતાના બાળકોને
ઉછેરે તેમ તેણે ઉછેરીને મોટા કર્યા. વાલ્મીકિ મુનિએ એમનાં નામ
લવ અને કુશ એવાં પાડ્યાં; અને તે સમજાણુ થયા એટલે તેમને
ધનુર્વિદ્યા શીખવી. જ્યારે તેઓ ચૌદ વર્ષની વયના થયા ત્યારે રા-
મની સાથે યુદ્ધ કરી પોતાની મેળે પ્રસિદ્ધ થયા. પછી રામે તેમને
તથા સીતાને અયોધ્યામાં તેડી આણ્યાં.

આટલાં આટલાં સંકટ સીતાને માથે પડ્યાં, તોપણ પોતાના
સ્વામી ઉપરનો ખરા અંતઃકરણનો પ્યાર તેણે ન છોડ્યો. એ પરમ
પવિત્ર સતીને હજાર વાર ધન્ય !! તેમ રામ પણ ઉદ્યોગ અને મહે-
નતથી જગપ્રસિદ્ધ થઈ, પોતાના એક પત્નીકૃતથી ન ડગ્યા એ તેમનું
કર્મ અતિ શ્રુતિપાત્ર છે. હજુ સુધી લોકો તેમને ઈશ્વરાવતાર માની
તેમના ગુણ ગાય છે તે તેમના સદ્ગુણને લીધે જ. સત્યવાદિ રામ,
લક્ષ્મણ અને સીતા પોતાના સદ્ગુણોથી આ પૃથ્વીમાં અમર થયાં
છે. સ્ત્રી પુરુષોએ સંસારમાં આવતરી શા શા ધર્મ પાળવા અને પર-
સ્પર શી રીતે વર્તવું, એ બાબતના ઉત્તમ વિચારો ભૂલી જવાથી
આપણા દેશની હાલ દુર્દશા થઈ છે. દેશ સુધારવાનો પ્રથમ પાયો
સ્ત્રીઓના હાથમાં છે. શાથી કે સઘળી બાળપ્રજા ઉછેરવી તેમના
હાથમાં છે. છોકરાંના મન ઉપર નાનપણમાં જેવી અસર થાય છે, તેવી
મોટા થયા પછી થતી નથી. જે દેશમાં સ્ત્રીઓ સુધરેલી છે, ત્યાં કાઈ
પ્રકારનું અજ્ઞાન રહેતું નથી. કુસંપનું જોર વધ્યું કે દેશની ખરાબી
જલદી થાય છે. જ્યાં સુધી ઘરમાંથી કુસંપ ખસ્યો નથી, ત્યાં સુધી

દેશમાંથી ખરાબી શી રીતે જાય ? અને સ્ત્રીઓ સુધર્યા સિવાય ધરનો કંકાસ કેમ જાય ? પૂર્વે ભરતખંડમાં સ્ત્રીપુરુષોની વચ્ચે દટલો સંપ હતો, તે રામ અને સીતાનાં આચરણ ઉપરથી વાંચનારના લક્ષમાં આવશે. જ્યારથી આપણા દેશમાંથી સંપ ગયો, ત્યારથી આપણે બધું ખોઈ ખેડા છીએ. કુસંપ વધવાનું કારણ અજ્ઞાન છે. એ અજ્ઞાનનો ભાગ જ્યાં સૂધી આપણા દેશની સ્ત્રીઓમાં વધારે છે ત્યાં સૂધી દેશ આગળની પેઠે સુધરશે એમ ધારવું એ હુમાણના બાવલો ભરવા જેવું છે. માટે આ આખ્યાન વાંચનાર સઘળી બહેનોને મારી વિનંતિ છે કે સીતાની પેઠે પાતિવ્રત્ય પાળી વિદ્યાનો વધારો કરો કે જેથી કુસંપનો નાશ થઈ, તમારી વૃદ્ધ માતાઓ જે મુખ્ય ભોગવતી તે તમે તથા તમારી હવે પછી થનારી પ્રવ્રણ ભોગવો. તમારા મનમાં એમ જાણુશો નહિ કે આપણા દેશમાં સતી સ્ત્રી એક સીતા જ થઈ છે; બીજી ઘણીએ છે પણ તેમાં દાખલો લેવા લાયક એવું આખ્યાન ઘણું સારું છે. તેમ જ આના પછી શરૂ થતું દમયંતીનું આખ્યાન પણ એવું જ બોધ લેવા લાયક છે. એ આખ્યાન ધ્યાન રાખીને વાંચશો તો માત્રમ પડશે કે આપણા પૂર્વજોનો દંપતીપ્રેમ કેવો ઉત્કૃષ્ટ હતો, અને હાલ તેની કેવી દુર્બલ સ્થિતિ થઈ છે ! !

સીતાચરિત્રનો સાર.

લાલત છંદ.

સુખદ સાર હ્યો આ નિયંધનો, ભગિનિયો ! દણે પાપનંધનો;
સુયશ આ ભવે તેથિ પામશે, પરભવે પિરા સર્વ વામશે. ૧

જનકરાયની પુત્રિ લાડકી, કનકચી હતી મોંઘિ જનકી;
પરિજનો છતાં આપ સેવતી, પતિ અર્તિ પ્રિતે તે મહાં સતી. ૨

ધનિ તણી અરે આ કુમારિયો ! શિદ ઉરે તમે ગર્વ ધારિયો !
ફળ ભલું તમે શે ન હ્યો લણી ? પતિની સેવના વેડ શી ગણી ? ૩

જનક* આપનો હોય શેહિયો, કદિ મળ્યો પતિ હોય વેહિયો;
જનનિને શિરે તાત છે મળી, નિજ શિરે મળી આપણો ધણી. ૪

વચન તાતનું પાળવા વને, વિચરવું થશે જાણિ નાથને;
કરગરી કંથું સાથ રાખવા, પતિવિપત્તિનો ભાગ આપવા. ૫

સજ થઈ અતિ સંગમાં જવા, પતિ તદા મુખે યોલતા હવા;
“પિયરનો પ્રિયે ! પંથ જાલ તું, મળિશ આવીને સુતનું ! કાલ હું. ૬

પણ તને વને કષ્ટમાં ધરું, કદિ હું એમ તો ના પ્રિયે ! કરું;”
કથન ત્યાં કથે જનકી તદા, “પતિ ન મારશે વાણિની ગદા. ૭

તમ વિયોગમાં સુખ ના મને, હવન અર્ધું છે નાથ ! આપને;
સુખ પતિ તમે મૂર્તિમાન છે, મુજ તણા તમે પ્રાણુ છે. ૮

કમળ ના ખિલે સૂર્યના વિના, પતિ વિના ખિલે તેમ પ્યારિ ના;
જળ વિના ટળે પ્રાણુ મીનના, ત્યમ ટળે વળી સ્વામિહીનના. ૯

તથ વને જશે છોડિ સ્નેહને, નિકળું તો તથ દેહ ગેહને;

* પિતા.

- અરર ! આવવા ના મને કહો ! પ્રથમ પાણિ શું મારવી ચહો ? ૧૦
- રહિશ સંગ હું સ્વામિ આપને, નથિ જવું પ્રભો ! ઘેર બાપને;
પતિ જહીં તહીં મારું સાસરું, વિભવ ભોગને નાથ શું કરું ? ” ૧૧
- વિનવિને પતિ એમ લે રજા, સતિ ગર્ભ વને છોડિને મનન;
વસવું છોડિને બાગ બંગલે, જીવતિ નાથશું ચાલિ જંગલે. ૧૨
- વનફળો વિષે માનિ સૂખડી, દિવસ કોઈ તો વેઠિ ભૂખડી;
પણુ રહી નહીં એકલી સતી, ભગિની ! એથિ લ્યો નારિની નોંતિ. ૧૩
- પિયરમાં ધણી નારિયો વસે, પતિગૃહે જવા કો દિ ના ધસે;
પછિ કહીથી તો નાથ સંગમાં, દુર વિદેશમાં રે’ ઉમંગમાં. ૧૪
- સ્થિતિ થયેલિ એ હાલ નારિની, નોંતિ ન તે લહે નાથ—નારિની;
નિરખી અન્ય આ તે સુધારવા, પિનતિ મારિ છે ધર્મ ધારવા. ૧૫
- પિયરમાં વસે જેહ નારિયો, જરૂર થાય છે તે નકારિયો;
ભગિનિયો ! તમે તેથિ સાસરે, જઈ વસો સદા નાથ પાસ રે. ૧૬
- વન વિષે વસી વાસ તે સિતા, વિકટ રાનમાં રે’તિ સુસ્મિતા;
દિલગિરિ જરી તે ન દાખતી, ખુશ રહી ખુશી નાથ રાખતી. ૧૭
- હરિ ગયો પછી લંકાનો ધણી, સતિ સમૂહની તે શિરોમણી;
રૂગિ ન લાલચે રાણિ રામની, નિજ પતિ લખ્યો એક ભામિની. ૧૮
- મરણની ભાતિ ના ગણી જરી, છળથી ના ગળી ધૈર્યને ધરી;
શિયળ જનજની જનકી રહી, સતિ શિરોમણી શાસ્ત્રમાં કહી. ૧૯
- જગ વિષે વડી કીર્તિ વિસ્તરી, સકળ ઠામમાં તે રહી ઠરી;
અગળ નામ એ બાધ આપવા, ઝળકિ છે રહ્યું ધર્મ સ્થાપવા. ૨૦
- પણુ વિલોકિ લ્યો હાલ નારિયો, સહજમાં રમે જૂઠું જારિયો;
છળ બળાદિની સામી શું ટકે, તરણિ મોહ જે પામતી ટકે. ૨૧

જરિક ઠીક હોયે મુખાકૃતિ, ભોંતિ ન તો ધરે સ્વામિની સ્ત્રી;
થનથનાટમાં થેકતી ફરે, લગિર લાજ તે કોની ના ધરે. ૨૨

હસતિ ડોલતી જય મન્દિરે, પરપતી તણાં કાળજાં ચિરે;
જન વિષે કહે “જાઉં દર્શને,” વિષય ભાવને ધારતી મને. ૨૩

કુચર સાથ તે રંગથી રમે, પતિ વિટંબણા પાકની ખમે;
પતિ સમો ખીજે દેવ કો નહિ, સુખદ શાસ્ત્રમાં શીખ એ કહી. ૨૪

સતિ તણો ખરો એક ધર્મ છે, અવર ધર્મમાં તો કુકર્મ છે;
જનકજનX સતી જે વિષે વહી, સુખદ પંથ તે પાળવો સદી. ૨૫

શહ જનો ગમે તેમ શીખવે, પણ ડગી જશે ના સ્ત્રિયા દવે;
સકળ શાસ્ત્રમાં ચાંચાને જુવો, અવર પંથ છે મોહનો કુવો. ૨૬

દુખદ પંથની બાંધે કંઠિયો, જુવતીઓ જુઓ કંઠ વડિયો;
પતિ ખરો ગુરુ, ચૂરી કંઠિયો, અવર તો ગુરુ જાણ ગંઠિયાં. ૨૭

નવ તમે થશે નારિ ચંચળા, જમદૂતોતણી પામશે બલા;
પતિ પુજી સદા શ્રીમહેશને, સમરિ શુદ્ધિ દો ચિત્તદેશને. ૨૮

સકલ દેવને રામ મારિને, ફરિ લઈ વળ્યા ઘેર પ્યારીને;
પણ પછી તજી અરપ દોપથી, જનકજન વને કાંક રોપથી. ૨૯

વન વિષે ધાણું જનકી રડી, સમરી નાથને તે ઘડી ઘડી;
નિજ કપાળને દોપ આપિયો, પણ ન સ્વામિનો દોપ લાખિયો. ૩૦

ચુશિલ એવિ એ સાધવી લડી, જગતપાવની ગંગ નિર્મલડી;
પતિનિ લક્ષ્મીની એ મહાનદી, +રધુજયંદ્રની કીર્તિ કૌમુદી.

સમય હાલનો જો વિચારિયે, કળિ થયો નકા એ ઉચારિયે;

- પતિનિ શીખને સાંભળી ^૧ભટ્ટ, હઃ વિંનં નહીં નારિયો હટ્ટ. ૩૨
- પતિ કદી કરે અકપ ક્રોધ જો, ^૨સમરને રચે નારિયોધ^૩ તો;
- અસત દોષ કે' સર્વ હામમાં, કરિ કજેતિ દે સર્વ ગામમાં, ૩૩
- અવર દોષ છે નારિમાં વસ્યા, અહિ ઉરે સહુ ચિત્તથી ખસ્યા;
- સકળ નારિને શીખ આપવા, લગિરમાં કહ્યો સર્વ સાર આ. ૩૪
- લક્ષ્મિત આ ચિત્ત ધારિને, દુષિત છાંદને તો વિદારિને;
- સકળ જન્મ હે પહેનિયો ! કરો, જ્ય કરી સદા પાપથી ડરો. ૩૫

ગીતી.

- ઉચિત અનુચિત વિચારી, સુખકર ભતિ ધરિ પતિપદપ્રતિ ભક્તિ;
- ભવભય લય કરનારી, ધારિ જગત્પતિ ભક્તનં યથાશક્તિ. ૩૬

દમયંતી.

દમયંતીની કથામાં સંસ્કૃત અને ગુજરાતી કવિઓએ હદ કરતાં વધારે અલંકારી વાણી વાપરી છે. તેમાં અસંભવિત કલ્પનાઓ ઘણી છે, તેથી તે વાંચનારને માત્ર રસ ઉત્પન્ન થાય અને અંથ કરનારની વિદ્વતા માલમ પડે, તે સિવાય વધારે લાભ થતો નથી. મતલબ કે હદ કરતાં વધારે કલ્પિત વાતો લખવાથી તેમાં રહેલી ખરી વાત ઉપરથી ભરાંસા ઉડી જાય છે. આમ કહેવાથી હું તે અંથ-કર્તાને દોષ નથી દેતો; પરંતુ તેને આધારે લખેલા આ આખ્યાનમાં કાદ જગોએ વાંચનારને અસંભવિત લાગે, તો તેને મોટે. મને દોષ નહિ દેવાની વિનંતિ કરું છું. અલંકારો યાદ કરતાં યાદી રહે, તે ખરી વાત લખવા મેં મારી અદ્યમતિ પ્રમાણે પ્રયત્ન તો કર્યો છે.

અસલના વખતમાં *વિદર્ભ દેશમાં કુંડિનપુર નામનું મોડું નગર હતું. તેમાં ભીમક નામનો ક્ષત્રી રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેની રાણી વજ્રવતીને પેટે ચાર સંતાન થયાં: તેમાં ત્રણ કુંવર અને એક કુંવરી હતી. તે કુંવરીનું નામ દમયંતી પાડ્યું. એનું રૂપ અથાગ હતું, તેથી માતૃપિતાને તે ઘણી વહાલી લાગતી હતી. જેમ જેમ તે મોટી થતી ગઈ તેમ તેમ તેનું રૂપ ઘણું ખીલતું ગયું. ત્યારે તે આઠ વર્ષની થઈ ત્યારે તેને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવા માંડ્યો. થોડાક વર્ષમાં એણે કેટલુંક સાધારણ જ્ઞાન મેળવ્યું. જેમ જેમ તે

મોડી થવા માંડી તેમ તેમ તેના જ્ઞાનમાં વધારો થવા માટે તથા રાજદરબારની રીત પ્રમાણે કેટલીક સરખી વયની અને કેટલીક પાકી ઉમ્મરની સમજી અને સદ્ગુણી દારીઓ સાથે બીમકરાજ્યે પોતાની વાડીના એકાંત મહેલમાં તેને રાખી. દમયંતી આ એકાંત જગોમાં પોતાની બહેનપણીઓ સાથે રહેવાથી, પોતાના અનેક વિચારો સખીઓને જણાવી તથા તેમના વિચારો જાણીને ઉપયોગી બાબતોનો અનુભવ મેળવવાનું જ્ઞાન દિવસે દિવસે વધારતી ગઈ. કંઈ કામ શીખતાં અથવા એકને એક બાબત વિષે વિચાર અથવા વાતચીત કરતાં ત્યારે એને કંટાળો ઉત્પન્ન થતો ત્યારે પોતાની સખીઓ ભેટો બાગમાં હવા ખાવાને નીકળતી. ત્યાં ભાત ભાતનાં પુષ્પો અને વેલીઓ નજરે પડતાં. તે ઉપરથી પરમેશ્વરની અપાર બનાવટ ઉપર તેના મનમાં પવિત્ર વિચારો બંધાતા. સાંજની વખતે નિર્મળ આકાશમાં તારાઓની ગોઠવણ નિહાળતી તેથી ખગોળવિદ્યા સંબંધી સાધારણ જ્ઞાન અનાયાસે એને મળતું. યુવાવસ્થાના પ્રવેશથી જેમ એના શરીરના અવયવોમાં ફેરફાર થવા માંડ્યો તેમ તેમ તેના મનનું વલણ પણ બદલાવા માંડ્યું. અચાર સુધી જે વિચારો ઉપર તેનું લક્ષ બિલકુલ જતું નહોતું તે વિચારોનો પ્રવેશ સ્વાભાવિક રીતે એના મનમાં થવા માંડ્યો. તે પોતાની સખી કેશવીને કહેવા લાગી કે, “બહેન ! દીકરીઓ ઉમ્મરલાયક થાય ત્યારે સ્વયંવરમાં પોતાના મનગમતા વરને પસંદી સાસરે જાય, એ સમાન બીજે એકે મોટો લાવો નથી એમ મને લાગે છે. માબાપને ઘેર ગમે તેટલું સુખ હોય, પણ પોતાના સ્વામીના ધરના સાધારણ સુખથી જે સંતોષ ઉત્પન્ન થાય તેવો ત્યાં નહિ થતો હોય. સંસારની ગતિ કેવી વિચિત્ર જણાય છે ? જો ને, આ ચક્રવો ચક્રની પક્ષી છે; પરંતુ પો-

તાના માળામાં બેસી આનંદથી કેવી કીલકિલારી કરે છે ! બહારથી દાણા વીણી લાવી બેઠિ જાણું પોતાનાં બન્ધ્યાને ખવડાવે છે, અને એક એકના સામું નેઈ જાણે મરકલડાં કરી ચાંચે ચાંચ મેળવી કંઈ વાતો કરતાં હોય એમ લાગે છે. કોઈ ધનવાન મનુષ્ય જોટલું સુખ માણતો હોય તેટલું સુખ એ ભોગવે છે. બહેન ! મને પરણવું ઘણું સાઈં લાગે છે; પણ તે સંબંધી જોડો વિચાર કરું છું તો માલૂમ પડે છે કે એ કામ સહસા કરવાનું નથી. ‘લગ્ન કરવું’ એ શબ્દનો અર્થ ‘મળી જવું’ એમ થાય છે. એક વસ્તુ ખીજની સાથે મેળવવી તે પ્રત્યેકમાં સરખા ગુણ હોય તો જ મળી જાય છે; નહિ તો ગળીને એક દાળમાં પાણી રેડીને દેવતા ઉપર ચઢાવીએ છીએ, તે ગળીને એક રસ થઈ મળે તો તેનો સ્વાદ મીઠો થાય છે; પણ દૂધપાણી જુદા રહેવાથી તે ખાતાં કંઈ લહેજત આવતી નથી. તેમ જ વગર વિચારે માખાપ ગમે ત્યાંથી કોઈ વર શોધી કાઢી લાકડે માંકડું વળગાડી દે તે પરણવામાં પણ કંઈ લલીવાર થાય નહિ. એના કરતાં તો કુંવારા રહેવું ઘણું જ સાઈં છે. શાથી કે એક વખત હસ્તમેળાપ થયા એટલે છંદગાની સૂધી શાસ્ત્ર પ્રમાણે પતિના સારા નસ્તા કર્મના ફળની ભાગિયણ સ્ત્રીએ થવું નેઈએ. માટે હાથે કરી દીવો લઈ કૂવામાં ન પડવું એવી ગાથા માણસોની જે કહેવત છે તે મને ખરેખરી લાગે છે. ને બહેન ! મારા મનમાં એ સંબંધી વિચારો ઘણા ઘુંટાવા લાગ્યા છે. મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે નિર્ધેશમાં વીરસેનનો પુત્ર નળ નામનો મહા પરાક્રમી રાજા રાજ્ય કરે છે. પોતાનો પિતા મરી જવા પાછી હાલ વીસ આવીશ વર્ષની ઉમ્મરમાં તે ગાદીપતિ થયો છે. એની પ્રખ્યાતિ સઘળા દેશમાં ફેલાઈ છે. ધનુર્વિદ્યામાં તે ઘણો કુશળ છે, અને ખીજ વિદ્યામાં પણ બહુ નિપુણ છે. તેમ જ

દામાવાન, ઐશ્વર્યવાન ગંભીર અને ક્રાંતિમાન છે. એની મુખમુદ્રા એવી મનોહર અને ભવ્ય છે કે સદ્ગુણી મનુષ્યોને તે અતિ પ્રિય લાગે છે, અને દુર્ગુણી દુષ્ટ માણસો તથા શત્રુઓ એને ભ્રેષ્ઠ થરથર કંપે છે. એકંદરે સઘળા ક્ષત્રીય ગુણોથી સંપૂર્ણ એ નગરાગ્રાન હજી સુધી પરણ્યો નથી. તે પોતાને લાયક સદ્ગુણવાળી, ભણેલી, ડાહી, અને રૂપાળી કન્યાને ઇચ્છે છે. વળી 'મેં' એમ પણ સાંભળ્યું છે કે ક્રોધએ તેની આગળ મારાં વખાણુ કર્યાં છે, તેથી મને પરણવાની ઇચ્છા રાખે છે. કેશવી! 'મેં' તેને ભ્રેષ્ઠો નથી; પણ તેના ગુણો સાંભળવાથી મારે અંતઃકરણ સાક્ષી આપે છે કે નગરને વરાય તો ઘણું સારું. મારી ઉંમર સાળ વર્ષની થવા આવી; પરંતુ માતાપિતા મારા લક્ષ્ય વિષે કંઈ વિચાર કરતાં હોય એવું હજી જણાતું નથી. આપણને જે ભ્રેષ્ઠ એ તે મારા પિતા મોકલાવી દે છે, અને અતિશય પ્યાર રાખે છે; તોપણ મારા મનનો ઉદ્દેગ દિવસે દિવસે વધતો જાય છે. હાલ વસંતઋતુ હોવાથી આપણા બાગમાં કેવી મજેની શોભા ખીલી ઉઠી છે! સુંદર ગુલાબ અને માગરાના છોડ ઉપર પુષ્પો પોતાનાં માઠાં વિકાસી સાયંકાળ થવાથી પશ્ચિમમાં આથમી જવાને ઉતાવળ કરતા સૂર્યની સ્તુતિ કરતાં હોય એમ જણાય છે. બહેન! ભ્રે ને કામળ કેળતા સ્તંભોની સાથે માલમીની વેલીઓ ખરા ઉમંગકાથી કેવી ભેટી છે!!”

એવી રીતે મનથી પરિતાપ કરતી દમયંતી બેસી જઈ થઈ પડી તે ભ્રેષ્ઠ કેશવી તેને કહેવા લાગી કે, ” બહેન! આમ છેક અધીરાં શું થાઓ છો? સમય આવ્યે શું નથી મળતું? મેં એક દિવસ સાંભળ્યું હતું કે તમારા પિતા તમારો સ્વયંવર કરવાનો વિચાર

ધારે છે. એમ હામલશો માં, પરમેશ્વર સઘળું સારું જ કરશે. તમારા મનનો મનોરથ પ્રભુ પોતે પૂરશે. ” એવી રીતે કેશવી દમયંતીને ધીરજ આપે છે, એવામાં બીજી સખીઓ દોડતી આવીને દમયંતીને કહેવા લાગી કે, “ બહેન ! જુઓ તો ખરાં, આપણી વાડીમાં આ સોનાના હંસપક્ષીઓનું ટોળું ઓગિંતાનું ઉડતું ક્યાંથી આવ્યું ? ” દમયંતીએ નીચે આવી નજર કરી તો કોઈ દિવસ નહિ દિહિલાં એવાં વિચિત્ર પક્ષીઓ દીઠાં. તેથી પ્રથમની વાત વિસરી ગઈ, અને એનું ચિત્ત એ પક્ષીઓ પકડવામાં લાગ્યું. તે સખીઓને કહેવા લાગી કે, “ ચાલો, આપણે એમને પકડીએ. ” પક્ષી એક એક કન્યા એક એક હંસ ભણી દોડી. તેમાં દમયંતી દોડતી દોડતી જે હંસની નજીક આવતી હતી, તે તેને મનુષ્ય સરખા વાણીથી કહેવા લાગ્યો કે, “ હે દમયંતી ! નિપધદેશમાં અશ્વિનીકુમાર સરખો જુવાન અને રૂપમાં જેનો જોડો નથી એવો નળ નામનો રાજા છે, તેના સિવાય બીજું કોઈ મનુષ્ય અમને અડકી પણ નહિ શકે, માટે અમને પકડવાની જો તારી દૃઢતા હોય તો તું તેની સ્ત્રી થા. એમ કરે તો જ તારો જન્મ અને આ તારું સ્વરૂપ સદૃશ થાય. અમે દેવ, મનુષ્યો અને રાક્ષસો સઘળા જોડયા છે, તેમાં નળની બેરખર રૂપાળો, ગુણવાન, અને શરવીર કોઈ પુરૂષ નથી. જેમ સઘળી સ્ત્રીજાતિમાં તું રત્ન જેવી છે, તેમ પુરૂષજાતિમાં નળ રત્ન રૂપ છે. માટે તમારા બેઉની જોડ ધણી સારી થશે. ” હંસનું બોલવું સાંભળી ખુશ થયેલી દમયંતી તેને કહેવા લાગી કે, “ હે હંસ ! તું મને જેમ કહે છે તેમ નળને ત્યાં જઈ તેને પણ કહેજે. ” તે સાંભળી હંસે નિપધમાં જઈ નળની સમીપ દમયંતીના ગુણ અને રૂપનાં વખાણ કર્યાં.

હંસના જવા પછી જેમ ધૃધવતા અગ્નિ સાથે ધાસનો સંયોગ થવાથી સળગી ઉઠે, તેમ નળના ગુણ સાંભળવાથી દમયંતીના પરિતાપ જન્યૂત થયો. તેને ખાવું પીવું તથા નિદ્રા કરવી કાંઈ ગમતું નથી. નળને મળવાના વિચારમાંજ તેનું મન ધૂંટાયેલું રહેવાથી દિવસે દિવસે શરીર સૂકાવા લાગ્યું. આ વાત બીમકરાજના જાણવામાં આવ્યાથી તેમ થવાનું કારણ તેની સખીઓને પૂછ્યું. તેના જવાબમાં એવી ખબર મળી કે ‘નિપદદેશના નળરાજના રૂપ ગુણોનું વર્ણન સાંભળવાથી કુંવરીનું મન તેનામાં લાગ્યું છે, અને તેથી તે દિવસે દિવસે સૂકાતી જાય છે.’ તે સાંભળી બીમકે વિચાર્યું કે, કુંવરી હવે ઉંમર લાયક થઈ માટે તેને યોગ્ય વર જોળી લગ્ન કરાવવું. એવો નિશ્ચય કરી સ્વયંવર રચવો ઠેરવ્યો. દિવસ સુકરર કરી દેશ દેશના રાજાઓને કંકાત્રી મોકલી સૈન્ય સુદ્ધાં કુંડિનપુરમાં તેડાવ્યા. દમયંતીના રૂપગુણની ખ્યાતિ બધે ફેલાયેલી હતી તેથી ઘણા રાજાઓ હરખભેર આવી પહોંચ્યા.

હંસના મોંથી દમયંતીના ગુણ સાંભળતાં દમયંતીમાં ચિત્ત લાગવાથી નળરાજ રાજકાજમાંથી મન કાઢી નાખી બહાર જવો સંભળ્યામાં આજોડતો હતો, તેવામાં છડીદારે ખબર આપી કે, “ મહારાજ ! વિદર્ભદેશથી આવેલો કોઈ બ્રાહ્મણ આપના દ્વાર પાસે ઉભો છે; અને તેણે આ પત્ર આપને નિવેદન કર્યો છે. ” છડીદારનું વચન સાંભળી નળ પથારીમાંથી ઝડપથી ઉઠીને બેઠો થયો, અને આવેલો પત્ર હાથમાં લઈ વાંચતાં, તે દમયંતીના સ્વયંવરની કંકાત્રી માલમ પડી તેથી તેને ઘણો હર્ષ થયો. પછી પેલા બ્રાહ્મણને બોલાવી સત્કાર કરી ઘણું ધન આપ્યું, અને સેનાપતિને પાસે તેડી આજ્ઞા કરી કે,

“વિદલ્લેશ પ્રેયે દમયંતીના સ્વયંવરમાં જવું છે, માટે ચતુરંગીસેના
 ઝટ તૈયાર કરે.” સઘળી તૈયારી થયા બાદ તે વાજતે ગાજતે વિ-
 દલ્લેશ લાણી ચાલ્યો. કુંડિનપુર થોડે છેટે રહ્યું, એવામાં નળને મોટું
 સંકટ આવી પડ્યું. નારદમુનિના કહેવાથી ઇંદ્ર, યમ, વરુણ અને
 અગ્નિ નામના ચાર દેવતા દમયંતીને પરણવાની લાલચે સ્વયંવર-
 માં આવતા હતા, તેમણે નળને દીક્ષા. એનું રૂપ જોઈ તે દેવોએ
 નક્કી ધાર્યું કે “નિશ્ચય દમયંતી આને જ વરશે. માટે આપણે એક યુ-
 ક્તિ રચીએ”. પછી વેપ બદલીને તેઓ સત્યવાદિ નળનાં કને ચાલ્યા
 અને યાગના કરવા લાગ્યા કે “અમે અતિથિ છીએ, માટે અમારે
 તારી પાસે કંઈ માગવાની ઇચ્છા છે તે તું અમને આપ. ” નળે
 અભ્યાગત બાણી જે માગે તે આપવાની હા પાડી. ત્યારે દેવતાઓ
 બોલ્યા કે “હે નળરાજા ! અમે ચારે જણુ ઇંદ્ર, વરુણ, યમ અને
 અગ્નિ એ દેવતા છીએ. દમયંતી સાથે પરણવાની અમને લાલસા છે,
 માટે તું અમારે દત્ત થઈ તેની પાસે જા, અને ત્યાં અમારાં વખાણુ
 કર કે અમારા ચારમાંથી ખુશીમાં આવે તેને વરે. ” દેવતાનું બોલવું
 સાંભળી નળરાજા હાથ જોડી તેમને કહેવા લાગ્યો કે, “ તમારા મ-
 નમાં જે મતલબ છે તેજ મારા મનમાં પણ છે, માટે મને મોક-
 લવો યોગ્ય નથી; કેમકે કોઈ પુરૂષ જે સ્ત્રીની સાથે પોતાનો વિવાહ
 થવાની ઇચ્છા રાખતો હોય, તે બીજાનું દૂતપણું કરી શકે નહિ. મારો
 અપરાધ ક્ષમા કરો. ” દેવતાઓ બોલ્યા, “ હે નૈવધ ! હે સત્યવાદિ
 રાજા ! તમારા કહેવા પ્રમાણે હું કરીશ એમ કહ્યા છતાં હવે ફરી
 જવું તને ઘટારત નથી. ” તે સાંભળી નળરાજા બોલ્યો “ મહારાજા !
 દમયંતીના ઘરને ઘણી સખત ચોકી છે, તેમાં મારાથી શી રીતે પે-
 સાય ? ” ત્યારે ઇંદ્રે કહ્યું, “ દમયંતીના ઘરમાં જતાં કોઈ જણુ નહિ

એવી શક્તિ મેં તને આપી છે, માટે કોઈ દેખશે નહિ.” તે સાંભળી છેવટે નળને દમયંતી પાસે જવાનું કળ્પ કરવું પડ્યું. સૈન્યને કુંડિન-પુરની ભાગોળે ઉતારી, એકલા નળ છાનોમાનો દમયંતીના ઘર પ્રત્યે ગયો. ત્યાં તે તરૂણીને જોઈ એને મોહ ઉત્પન્ન થયો, પણ પોતાનું સત્ય જાળવવા મનને કળજે રાખી રહ્યો. નળનું રૂપ જોઈ તેના ભ-ભકાથી કોઈ સખી અંદર આવવાનું કારણ એને પૂછી શકી નહિ. તેમ દમયંતી પણ મોહ પામી કહેવા લાગી કે, “મને મોહ ઉત્પન્ન કરનાર દેવતાઓના સરખા તમે કોણ છો ? અને શી રીતે અહિંયાં આવ્યા ? ચોક્કસરોએ તમને કંઈ ન પૂછ્યું તેનું કારણ શું ?” દમયંતીનું બોલવું સાંભળી નળ કહેવા લાગ્યો કે, “હું દેવતાઓનો દૂત છું; ઈંદ્ર, અગ્નિ, વરુણ અને યમ એ ચાર દેવતાઓ તને પરણવા ઇચ્છે છે. તેમણે પોતાના દૂત તરીકે મને તારી પાસે મોકલ્યો છે, અને તેમના પ્રભાવથી તારા ઘરમાં પેસતાં કોઈ રક્ષકો મને રોકી શક્યા નહિ. હું તારા ભલાને માટે તને એટલી વિનંતિ કરું છું કે, કોઈ પણ મનુષ્ય જાતિને અંગીકાર ન કરતાં એ ચાર દેવતાઓમાંથી તારી ખુશીમાં આવે તે એકને વરીશ તો તારો જન્મ સફળ થશે; કારણ કે મનુષ્ય કરતાં દેવતાઓ પરાક્રમી, લાંબા આયુષ્યવાળા, અને વિશેષ ધનવાન છે.” તે સાંભળી નળને વિષે આતુર થયેલી દમયંતી બોલી કે, “હંસને મોદેથી મેં નળના ગુણ સાંભળ્યા ત્યારથી મનથી હું તેને વરી ચૂકી છું.” ત્યારે નળે કહ્યું કે, “અરે ! એ તો દેવતાઓના પગની રજા ખરોબર પણ ન પોપાય. કદાચિત્ત તું એમનો તિરસ્કાર કરી નળની સાથે લગ્ન કરીશ તો તેઓ તને વિદ્ધ કરવાને ચૂકશે નહિ. મનુષ્યે સહસ્રા કરેલું કામ પરિણામે દુઃખરૂપ થાય છે. માટે મારું કહેવું ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે.” દમયં-

તીએ કહ્યું, “ગમે એટલું દુઃખ આવી પડે તોપણ સત્યવાદિ મનુષ્યો પોતાના ખરા અંતઃકરણથી નિશ્ચય કરેલો સંકલ્પ ચૂકતા નથી. નળરાજા મને નહિ વરે તો હું અગ્નિમાં પેશીને અથવા ઝેર ખાઈને કે ગળે ફાંસો ધાલીને દેહ પાડીશ, પરંતુ ખીન્નને નહિ વરૂં. માટે આપ ગમે તે હો, પણ હવે એ વિષે વધારે બોલવા કે સાંભળવા હું ઇચ્છતી નથી. તમે જ્યાંથી આવ્યા હો ત્યાં જલદી પાછા જવું ધટે છે.” આવાં વચન સાંભળી નળે દેવતાઓની કને આવી સધળી ખીના તેમને જણાવી. પોતાનો સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી પરોપકાર કરવામાં નળને નિશ્ચયબુદ્ધિવાળો જોઈ, તેઓ તેના ઉપર ધણા પ્રસન્ન થયા અને તેને સારાં વરદાન આપ્યાં.

ભીમકે સાંભળ્યું કે નળરાજા સંન્ય સુદ્ધાં ભાગોળે આવ્યા છે; એટલે તુરત સામા જઈ માનભેર નગરમાં તેડી લાવ્યા. સધળા ક્ષત્રી રાજાઓ દમયંતીના સ્વયંવરને માટે કુંડિનપુરમાં ભરાયા, તેથી દેવતાઓની અમરાવતી કરતાં પણ એ નગર અધિક શોભવા લાગ્યું. નીમલે દિવસે સમય થયો ત્યારે ભીમકે રાજાએ સર્વ રાજાઓને સ્વયંવર મંડપમાં આવવાને કહેવરાવ્યું, એટલે તેઓ ત્યાં આવીને અધિકાર પ્રમાણે પોતપોતાના મુકરર કરેલાં આસન ઉપર બેસા. પછી દમયંતી માતૃપિતા અને ગુરૂની આજ્ઞાથી હાથમાં વરમાળા લઈ સખીઓની સાથે મંડપમાં આવી. તેનું સ્વરૂપ જોવામાં આતુર થયેલા રાજાઓ આસન ઉપરથી ઉઠ્યા થઈ એકી નજરે તેના ભણી જોઈ રહ્યા. તેની ચતુર સખી કેશવી દરેક રાજાને ઓળખાવતી આગળ ચાલતી હતી. જ્યારે તે નળરાજા પાસે આવી ત્યારે ત્યાં એટકી, અને તેને બરાબર ઓળખી તેના ગળામાં વરમાળ પહેરાવી જોડે

ઊભી રહી. તરત જ મંગળ વાજાં વાગવા માંડ્યાં અને આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો. પછી ભીમક રાજાએ શાસ્ત્ર પ્રમાણે નળને કન્યાદાન આપ્યું. નળે બ્રાહ્મણ, સૂર્ય અને અગ્નિના દેખતાં પ્રતિજ્ઞા કરી કે, “હે દમયંતી ! તું દેવતાઓનો ત્યાગ કરી, સઘળા રાજાઓની સમક્ષ મને વરી માટે હું તારું કહ્યું માનીશ, અને તારો ત્યાગ નહિ કરું.” દમયંતીએ પણ નળને કહ્યું કે, “હું તમારી સેવા કરીશ, અને તમારી મરજીથી વિરૂદ્ધ કદી નહિ વર્તું. આ લક્ષ્મી જેઠી સત્યવાદિ રાજાઓ વખાણુ કરતા કરતા પોતાને દેશ ગયા, અને અદેખાઓ ખળવા લાગ્યા. કેટલાક દિવસ કુંડિનપુર નગરમાં રહ્યા પછી નળ રાજા દમયંતીને લઈ વિદર્ભદેશ ગયો. પછી એ જેઠું સલાહસંપત્તી રહી નાના પ્રકારનાં સુખ ભોગવવા લાગ્યું. પોતાની ખુશીથી એક ખીજને પસંદ કરી જેઠાએલી જેઠીને કદી અલુપ્તનાવ થતો નથી. કેટલેક વર્ષ દમયંતીને ઈંદ્રસેન નામનો એક કુંવર તથા ઈંદ્રસેના નામની એક કુંવરી થઈ.

નળના કાકાનો છોકરો પુષ્કર પોતાનો રાજભોગ ત્યાગ કરી જંગલમાં રહેતો હતો, તેને કળી નામના કોઈ દુષ્ટ પુરુષે ભ્રામણી એવી ઉશ્કેરણી કરી કે “રાજ્યમાં તારો હિસ્સો છે, તે છતાં તું ક્ષત્રી થઈ નાદાનની પેઠે આમ હાથ પગ જેઠીને યેસી કેમ રહ્યો છું ? નળની પાસેથી રાજ્ય મેળવવાને પ્રયત્ન કેમ કરતો નથી ?” પુષ્કર કહેવા લાગ્યો કે, “ભાઈ મારી પાસે સંન્ય નથી, તેમ દ્રવ્ય પણ નથી. મારાથી નળને શી રીતે છતાય ? મારી મદદ કોણ કરે ? અત્યારે પ્રજા અને સઘળું લશ્કર તેને વશ છે,” તે સાંભળી કળી બોલ્યો કે, “તું હિંમત હારીશ નહિ. દરેક માણસે સંસારનું સુખ મેળવ-

વાને ઉઘમ કરવાની જરૂર છે. ઉઘમ કર્યા સિવાય કંઈ સુખ મળતું નથી. સમય વિચારીને જે પુરૂષ યોગ્ય કામ આરંભે છે તેનો પરિણામે જય થાય છે. માટે તારી ખુશી હોય તો હું તને બતાવું તે પ્રમાણે તદખીર કર. તેથી તારો થોડો મહેનતે નક્કી જય થશે. ” પુષ્કરે પૂછ્યું, “ ભાઈ, તે શી તદખીર છે ? જરા મને કહે તો ખરો. ” કળીએ કહ્યું, “ તને તે ખબર છે, તથાપિ હું કહું છું. નળરાજનને બાળ રમવાનો શોખ વધારે છે, અને રમતાં રમતાં જેમ વધારે હારે તેમ એને ચડસ વધતો જાય છે. માટે તું એની સાથે પણ કરીને બાળ માંડ. તેમાં જે નળ હારે તો એનું રાજ્ય તને મળે, અને તું હારે તો તારી પાસે આપવા બીજું કંઈ અત્યારે જણાતું નથી, તેથી આ રોનાની મહેરો લાદેલો એક પોઠીઓ હું તને આપું છું તે પણમાં મુકજે. હું અને મારો ભાઈબંધ તને એ કામમાં મદદ કરી નળને હરાવી આપીશું. પછી તારે જન્મારાનો કાંટો નીકળી જશે અને તું સુખેથી રાજ્ય કરીશ. તારી આજુ નગરમાં વર્તાશે, એટલે નળને કોઈથી રખાશે નહિ તેથી તે જંગલમાં રઝળી રખડીને અંતે નાશ પામશે. ” કળીની આ વાત પુષ્કરના ધ્યાનમાં ઉતરી, તેથી તે બેઠે સાંત્રીતો તથા પોડીને સાથે લઈ નળરાજનના નગરમાં આવ્યો. નળને ખબર પડી કે મારો ભાઈ આવ્યો છે એટલે તુરત તેને દરબારમાં તેડી આવ્યો, અને ઘણો સન્કાર કરી તેને પોતાની સાથે રહેવાનું કહ્યું. પુષ્કરે એ વાત નોકબૂત કરી કહ્યું કે, “ મારે તારી સાથે બાળ રમવાની ઇચ્છા છે. ” થોડી વાર સુધી નળે કશો જવાબ દીધો નહિ; પણ બ્યારે દમયંતીના સાંભળતાં પુષ્કરે વારંવાર એ માગણી કર્યા કરી ત્યારે નળે ગુસ્સે થઈ હારજીતનું પણ કરી બાળ આરંભી. એ વખતે પાસાઓની રમતમાં

ઉન્મત્ત થયેલા નળરાજને દમયંતી વગેરે કોઈ વારવાને સમર્થ થયું નહિ. તેના પ્રધાનો તથા ગામની પ્રજા છૂત અટકાવવાની અરજ કરવાને દરબારના આરણ્ય નજીક આવ્યા. તે ભેદ નળના રથ હાંકનાર વાણેયે દમયંતીને કહ્યું કે, “હે દેવી ! ધર્મનું તત્વ જાણનાર નળરાજને હમણાં છૂત રમવાનું વ્યસન વળગ્યું છે, તે નગરની પ્રજાની સહન નહિ થવાથી કંઈ અરજ કરવાને દરવાજા પાસે આવી ઉભી છે, માટે એ વિષે તમે રાજને ખબર આપો.” તે સાંભળી નળના બંધકર દુર્ગુણથી શોક પામેલી દમયંતીએ તેની પાસે જઈ ઘણી આજીજી સાથે પ્રજાની અરજ નિવેદન કરી; પણ તેણે કંઈ ગણકાર્યું નહિ. તેથી નિરાશ થયેલી દમયંતી લમણે હાથ દઈ પાછી આવી. ખબર સાંભળી નગરની પ્રજાએ નકી કયું કે નળરાજનું પુણ્ય પરચાર્યું; તે સિવાય તેને આવી ભૂંડી મતી સૂઝે નહિ. પછી સૌ પોતપોતાને ઘેર ગયા. દમયંતીએ વિચાર્યું કે ‘જુગાર એ મનુષ્યનો કટો શત્રુ છે, સારા સારા રાજગારોથી મહેનત વડે મેળવેલું ધન એક પળમાં ખોઈ નાખવાની એ લત છે, એમાંથી જૂઠું, ચોરી વગેરે અનેક અવગુણની ડાળીઓ ફૂટે છે. આ સધળું સમજવા છતાં સત્યવાદિ નળની ભતિ જ્યારે બ્રથ થઈ ત્યારે મને એમ લાગે છે કે નકી કંઈ ભારે દુઃખ આવવાનું.’ એમ વિચારી દમયંતીએ બ્રહ્મસેના નામની પોતાની દારીને મોકલી વાણેય નામના પોતાના સારથિને યોલાવી કહેવા લાગી કે, “ભાઈ વાણેય ! નળરાજ સદૈવ તારી સાથે સારી રીતે વર્તે છે, માટે હાલની તેમની અવળી હાલતમાં તારે તેમને સલાય કરવી ઘટે છે. અરે ! જેમ જેમ પુકરે જીતે છે તેમ તેમ એમને છૂત રમવામાં પ્રીતિ વધતી જાય છે, અને પાસા પુકરની તરફેણમાં પડે છે. છૂત રમવામાં મોહિત થયેલા નળરાજ સ્નેહીનાં તેમજ મારાં

વચન પણ સાંભળતા નથી, તેથી હું એ મહાત્માનો દોષ નથી કા-
દતી, પણ નસીબનો જ દોષ માનું છું. મારા પેટમાં ધારતી છે કે એ-
મનો પરાજય થશે ! હે સારથિ ! મારું ચિત્ત સ્થિર રહેવું નથી,
અને મને એમ લાગે છે કે આગળ વખત ઘણો બારીક આવશે.
માટે આ મારાં બેઉ બાળકોને રથમાં બેસાડી ઉતાવળો વિદર્ભદેશ
પ્રત્યે જઈ, કુંડિનપૂરમાં મારા પિતાને સોંપ. પછી તારી ઇચ્છા હોય
તો ત્યાં રહેજે અથવા બીજે જાજે. ” દમયંતીનું કહેવું સાંભળી વા-
ણેય સારથિ પ્રધાનો પાસે ગયો, અને દમયંતીની કહેલી હકીકત
તેમને કહી સંભળાવી. પ્રધાનોએ સમય વિચારી એની વાતને ટેકો
આપ્યો, અને ઉતાવળથી તેમ કરવાને તેને રજા આપી. પછી વા-
ણેય રથ બેંડી બેઉ બાળકોને અંદર બેસાડી જલદી વિદર્ભદેશ પ્ર-
ત્યે કુંડિનપૂરમાં ગયો, અને દમયંતીનાં બાળકો તથા અશ્વ સહિત
રથ ભીમકરાળને સોંપી, તેની રજા લઈને નળ રાજાનો શોક કરતો
કરતો અયોધ્યા પ્રત્યે ગયો; અને ત્યાંના ઋતુપર્ણુ રાજાની ઘોડારમાં
નોકર થઈ રહ્યા.

આણી તરફ પુષ્કરે દૂતમાં પવિત્ર યશવાળા નળરાજાનું સર્વ
ધન તથા રાજ્ય છૂતી લીધું; અને હસતાં હસતાં બોલ્યો કે, “ હે નળ-
રાજા ! હવે બાળ રમવામાં હારજીતમાં મુકવાને દમયંતી સિવાય
બીજું કંઈ તમારી પાસે રહ્યું નથી. માટે તે મુકો તો ફરી રમીએ. ”
તે સાંભળી ક્રોધ પામેલા નળે કંઈ પણ ઉત્તર ન આપતાં પોતાના
શરીર ઉપરથી સર્વ અલંકાર ઉતારીને પુષ્કરને સોંપ્યા, અને એક
વસ્ત્ર પહેરી વનમાં જવાને ગામમાંથી રવાને થવા લાગ્યો. તે વખતે
દમયંતી પોતાના હૃતભાગ્ય પતિને જોતો જોઈને તેની પૂઠે મઈ. પછી

તે સ્ત્રી પુરૂષ બંને ત્રણ દિવસ સૂધી નગરની પાસે રહ્યાં. નળને દેશ-વટો દેઈ પુષ્કરે ગામમાં દાંડી ખીટાવી કે, ‘ રૈયતમાંથી કાઢી પણ માણસ એને કંઈ પણ આશ્રય આપશે તો તેને દેહાંતશિક્ષા થશે. ’ તેથી તથા પોતે તેને વારવાને ગયા હતા પણ તેણે માન્યું નહિ એ બેઠે કારણોને લીધે, નગરની કાઢી પ્રગ્નએ તેને આશ્રય ન આપ્યો. પછી લાચારીએ ત્રણ દિવસનાં ભૂખ્યાં તરસ્યાં નળ અને દમયંતી ત્યાંથી નીકળી વનની વિકટ વાટે ચાલતાં થયાં. જતાં જતાં માર્ગમાં સોનેરી પાંખોવાળાં પક્ષીઓને બંધ, લકડાને માટે તેમને પકડવાને નળે પોતે ‘ પહેરેલું ’ વસ્ત્ર કાઢી તેમના ઉપર નાંખ્યું, તે લઈ તેઓ આઠાશમાંગે ઉડી ગયાં. આથી નિરાશ થઈ નળરાગન વીંધે માટે નવસ્ત્રો ઉઠા રહેા, અને શરમાતો શરમાતો દમયંતીને કહેવા લાગ્યો કે, “ હે પ્રિયે ! જુગારરૂપી દુષ્ટ વસને મારું ચક્રવર્તી રાજ્ય ખો-વરાવ્યું એટલું જ નહિ, પણ આથી પ્રાણ કરતાં પણ અધિક વહાલી એવી નિપથ દેશની પ્રગ્નએ પણ મને આશ્રય ન આપ્યો, અને હું ભૂખ્યો તરસ્યો આ અંધાર વનમાં વસ્ત્ર વિના ઉઠા રહેવાની હાલતે પહોંચ્યો ! ! હવે તારા તથા મારા નિર્વાહ શી રીતે કરવો તે મને સૂજતું નથી. આ અવળી હાલતને લીધે હું તારા લકડાને માટે કહું છું કે આ દક્ષિણ દિશા તરફ ઉગ્ગ્રેણી નગરી આગળ ચારે બાજુએ જવાના ધારી રસ્તા છે. કળકલની વેલીઆથી વીંટાએલા ઋષિ-ઓના પવિત્ર આશ્રમો છે. વળી આ રસ્તો તારા પિયર-વિદર્ભ દેશ તરફ જવાનો છે. ” નળનાં આવાં વચન સાંભળીને શોકાતુર થએલી દમયંતી નેત્રમાંથી આંસુ લાવી ખીતી ખીતી કહેવા લાગી કે, “ હે સ્વામી ! તમારા મનની ઇચ્છાનું વારંવાર ચિંતવન કરતાં મારું મન ઘણું ઉદ્વેગ પામે છે, તથા મારા શરીરના સર્વ અવયવો શિથિલ થઈ

જાય છે. અરે ! જેનાં વસ્ત્ર ત્યાગ થયાં છે, જે ભૂખ અને તરસથી પીડાય છે, અને જેણે પોતાનું સર્વસ્વ ખોયું છે, તેવા નિરાધાર પતિને નિર્જન વનમાં એકલા મૂકી મારા પિતાના ઘર પ્રત્યે હું કેમ જઈ ? અરે ! હું મારો પ્રાણ આપીને આ ભયંકર વનમાં તમારા દુઃખમાં ભાગ લઉંશ; કેમકે પુરુષનો દુઃખરૂપ રોગ મટાડનાર સ્ત્રી સિવાય બીજું ઉત્તમ ઔષધ નથી. સ્વામીનાથ ! આ મારાં દીનવાક્ય સત્ય માનજો. ” નળ બોલ્યો, “ હે સુંદરી ! તું ખરું કહે છે, કારણ કે દુઃખથી પીડાતા પુરુષને સદ્ગુણી સ્ત્રી સમાન મિત્ર તથા ઔષધ બીજું કંઈ નથી. મારી પ્રાણુયારી પ્રિયા ! હું મારા પ્રાણનો ત્યાગ કરીશ, પણ તારો ત્યાગ નહિ કરું. તું એટલી બધી શંકા શા વાસ્તે કરે છે ? ” દમયંતી બોલી, “ મહારાજ ! જ્યારે તમે મારો ત્યાગ કરવા ઇચ્છતા નથી, ત્યારે વિદર્ભ દેશનો માર્ગ મને શા માટે બતાવો છો ? મને ખાતરી છે કે તમે એમ કરો નહિ; પણ પાપી વિકારે તમારા ચિત્તને વ્યાકુળ કર્યું છે તેથી વારે વારે મારા પિયરનો માર્ગ બતાવી મારા શોકમાં વધારો કરો છો. જો તમારો એવો જ અભિપ્રાય હોય કે દમયંતી પિયર જાય, તો આપણે બેઉ વિદર્ભદેશ જઈએ. મારો પિતા તમારો સહકાર કરશે. હવે કૃપા કરીને તમે મેં પહેરેલું અડધું વસ્ત્ર પહેરો. ” એ પ્રમાણે દીન થયેલો નળરાજ દમયંતીએ પહેરેલું અડધું વસ્ત્ર પહેરી બોલ્યો કે, “ સતી ! જેમ તારા પિતાનું રાજ્ય છે, તેમ મારું પણ છે. કદાપિ હાલ હું અવળો હાલતમાં આવેલો છું તો શું થયું ? પણ ત્યાં તો જવાનો નહિ. અરે ! હું સમૃદ્ધિવાળો અને તેને હર્ષ વધારનારો હતો, તે આજ કેવળ લાચાર તથા તેને શોકની વૃદ્ધિ કરનારો થયો છું. એવી સ્થિતિમાં ભીમકરાજને ત્યાં કેમ આવું ? ” એ રીતે એક બીજાના મનનું સમાધાન કરતાં નળ અને

દમયંતી એક એક વસ્ત્ર પહેરી બૂખ અને તરસથી પીડાતાં અંધાર વનમાં ચોતરફ ફરવા લાગ્યાં. આખરે ત્યારે છેક થાકી ગયાં ત્યારે એક ઝાડ નીચે જઈ બેઠાં. ત્યાં પાથરવાને ઘાસની સાદડી પણ જેની પાસે નથી એવો નગરાજન, કાંકરા અને કાંટાવાળી ભોંય ઉપર હાથનું આશીર્વાદ કરીને ઉપલે બેસે રહ્યો. સુક્રામળ અંગવાળી દમયંતી પણ એ જ પ્રમાણે જમીન પર પડી. બૂખ અને દુઃખથી શિથિલ થઈ ગઈ હતી, તેથી તે બીચારી થોડી વારમાં ઉઘી ગઈ; પણ ભ્રમિત મનના નગરાજને નિદ્રા આવતી નથી તેથી તે પડ્યો પડ્યો તર્કવિતર્ક કર્યાં કરે છે. “અરે હું શું કરું ? મને શી રીતે સુખ થાય ? દમયંતીનો ત્યાગ કરું તો હું સુખી થાઉં ? એ બિચારી મારે માટે બહુ દુઃખ ભોગવે છે ! હું એનો ત્યાગ કરીશ તો જ તે પોતાના પિતાને ત્યાં જશે. મારું રાજ્ય ગયું, પહેરવાનું વસ્ત્ર પણ પક્ષી લઈ ગયાં, અને બૂખ, તરસ, તથા થાકથી શરીર પણ શિથિલ થઈ ગયું ! હવે શું હું પ્રાણત્યાગ કરું તો સુખી થાઉં ? અરે ! આ મારા પ્રાણથી વહાલી દમયંતી એને પિયર જશે તો કોઈ દિવસ પણ તેને સુખનો વારો આવશે. મારી જેટલે તો નિશ્ચય એ દુઃખી થવાની !” એમ વારે વારે વિચાર કરીને ઉંઘતી દમયંતીનો આ અંધાર વનમાં ત્યાગ કરવો, એ જ નળે નક્કી કર્યું. એણે ધાર્યું કે સતી મારામાં પ્રીતિવાળી, સ્વધર્મને આચરનારી, મોટી ભાગ્યશાળી અને ભારે યશવાળી છે; માટે કોઈ પુરુષ રસ્તામાં એકલી જાણીને એને બાધ કરી શકશે નહિ. એમ વિચાર કરી દમયંતીએ પહેરેલા વસ્ત્રનો અર્ધો ભાગ જે પોતે પહેરેલો હતો, તેટલું વસ્ત્ર ઉંઘતી સ્ત્રીના જાણવામાં ન આવે એવી રીતે કાપી લેઈ નિદ્રેય થઈ ગઈ. લો નગરાજ પોતાની પ્રતિવ્રતા અને ક્રામળ અંગવાળી અખળાને લય-

કર નિર્જન વનમાં એકલી મૂકી ચાલતો થયો. થોડે છેટે જવા પછી મન ખેંચાયાથી પાછો આવ્યો અને ઘણું રૂદન કરતાં વિલાપ કરવા લાગ્યો કે, “અરે રે ! કાપેલું અર્ધું વસ્ત્ર પહેરેલી આ નિર્દોષ અબળા નિદ્રામાંથી ઉઠી મને દેખશે નહિ ત્યારે કેવી ગાંડી થશે ! અને આવા ભયંકર ગ્રાણીઆથી ભરેલા વનમાં એકલી કેવી રીતે ફરશે !!” એવી રીતે વિલાપ કરીને તથા “ઈશ્વર તારી રક્ષા કરો ” એમ ખેંચીને ફરી તેને મૂકીને ચાલતો થયો. પણ દમયંતીના નિર્મળ સ્નેહ-પાશથી તે એવો જકડાએલો હતો કે વારંવાર થોડે છેટે જઈ, પાછો ઉંઘતી સ્ત્રીની પાસે આવતો હતો. એમ ઘણા વખત મુખી સ્નેહ અને કુબુદ્ધિના તદ્દવિતર્કમાં અથડાતાં આખરે કુબુદ્ધિનું જીતે વધ્યું, અને ધર્માધર્મનો વિચાર કર્યા સિવાય તે કલ્પાંત કરતો કરતો જનરભેર ત્યાંથી દોડી અંધાર વનમાં જતો રહ્યો.

થોડી વારે જ્યારે દમયંતી ઉંઘમાંથી જાગી ત્યારે પોતાના પતિને નહિ દેખવાથી બેબાકળી ઉઠીને “હે મહારાજ ! હે નાથ ! હે સ્વામી !” એવા શબ્દો મોટેથી બોલીને પોકાર કરવા લાગી. “હે પ્રાણુનાથ ! આ મનુષ્ય વગરના વનમાં હું એકલી બીહું છું. તમે ધર્મના જાણુનાર તથા સત્યવાદિ છો, અને મારા સ્વયંવરમાં ‘તારો ત્યાગ નહિ કરે’ એમ કહ્યું છે, તે છતાં આવી દુઃખદાયક સ્થિતિમાં મારો ત્યાગ કેમ કરો છો ? પ્રભુ ! તમારા વિના હું એક મૂર્ત માત્ર પણ હોવી શકીશ નહિ ! તમે જો મારી હાંસી કરતા હો તો તેથી તમને જે આનંદ થયો હશે, તેનાથી સોગણો શોક મને થાય છે. હું ઘણી જ બીહું છું, માટે કૃપા કરીને તમારા સ્વરૂપનું દર્શન કરાવો !! અરે ! તમે ઝાડોની પાછળ છુપાઈ રહ્યા છો ? જો એમ હોય તો એ મોટા

એવની વાત છે કે હું તમારી સાથે વનમાં આવેલી છું, અને આવી રીતે વિલાપ કરું છું તે છતાં તમે નજીક આવીને મને શાંતિ કરતા નથી ! હે રાજા ! હું મારા દેહનો તથા બીજા કોઈનો શોક કરતી નથી પણ મારા વગરના એકલા તમે કેમ કરશો, એવા વિચારથી તમારા સંબંધી શોચ કરું છું.”

આવી રીતે વિલાપ કરી દુઃખયુક્ત થયેલી દમયંતી આમથી તેમ ચારે પાસ ફરવા મંડી. વનમાં કોઈ માણસ જાતને તે દેખતી નથી તેથી તથા ભયંકર પ્રાણીઓના શબ્દ સાંભળી, બીકથી દોડતાં પૃથ્વી ઉપર પડી જાય છે અને બેડી થાય છે. એવામાં મોં વિકાશી માર્ગમાં પડેલા એક અજગરે એનો પગ ગળ્યો. એથી તેને શરીરે હેર ચઢવા માંડ્યું. તોપણ પોતાને માટે કશો શોક ન કરતાં પોતાથી વિખુટા પડેલા પતિને માટે તે સતિ ધોડા સ્વરથી રડવા લાગી. તેનું રક્ત સાંભળી એક પાર્શ્વે એ વનમાં શિકાર કરતો હતો તે દોડતો દોડતો ત્યાં આવ્યો, અને હથિયાર વડે જંગલની અજગરને ચીરી તે બાઈને છુટી કરી. પછી તેણે પાણી લાવીને અજગરના મુખથી ખરડાએલું દમયંતીનું શરીર ધોઈ નાંખ્યું, અને ફળફૂલ વગેરેના આહાર કરાવીને તેને સચેત કરી. પછી તેને પૂછવા લાગ્યો કે, ‘ બાઈ તું કાણુ છે, અને આ નિર્જન વનમાં શા માટે આવી છે ? ’ તેના જવાબમાં દમયંતીએ પોતાની સઘળી બીના તેને કહી સંભળાવી. અર્ધું વસ્ત્ર પહેરવાથી જેના શરીરનો કેટલોક ભાગ બરાબર ઢંકાયો નથી, એવી સુકામળ નાળુક સ્ત્રીને જોઈ તથા તેની મધુર વાણી સાંભળી પાર્શ્વે મોહ પામ્યો, અને ભાન ભૂલીને મર્યાદા વિરૂદ્ધ વચન બોલવા લાગ્યો. આથી દમયંતીને ઘણો ક્રોધ ચડ્યો, પણ પોતાને

હવતદાન આપનારું ભૂંડું ના થાય તો ઘણું સારું એવા વિચારથી કેટલીક વાર સૂઈ તે છાનીમાની બેસી રહી. પછી જ્યારે એનો એક આરો ન રહ્યો, ત્યારે તે ગુસ્સાથી આંખો લાલચોળ કરીને ક્રોધથી બોલી કે, “ હે પભુ ! જો મેં નળ સિવાય બીજાને અન્ય પુરૂષસ્વનામાં પાણુ ન ઇચ્છ્યો હોય તો આ પાપી ચંડાળ તત્કાળ મૃત્યુ પામીને પૃથ્વી ઉપર પડે. ” તે જ વખતે જેમ અમિથી બળતું વૃક્ષ પૃથ્વી ઉપર પડે તેમ પારધી જમીન ઉપર પડ્યો. તેના મરવા પછી દમયંતી પાછી નળની શોધ કરતી ત્યાંથી આગળ ચાલી અને જ્ઞાની ગીચ ઝાડીવાળા તથા મોટા મોટા પર્વતોની ગુફાઓમાં રહેતા સિંહ, વાઘ, રીંછ, વગેરે ભયંકર વનપશુઓની ગર્જનાથી ગાજી રહેલા મહા ધાર વનમાં જઈ ચડી. ઘણે દૂર જવા પછી એક નદી આવી. ત્યાં કોઈ વટેમાર્ગીઓનો કાફલો સામે પાર જતો તેણે જોયો, તેથી તેમનો સંગાથ કરવાને ઉતાવળથી નદી ઉતરીને તેમને જઈ મળી. જેનું શરીર સૂકાઈ ગયું છે, મોઢાની કાંતિ ફરી ગઈ છે, ઉઝરડા ભરાયાથી અંગ લોહીલોહાણુ થઈ ગયું છે, માથાના કેશ ધૂટી વીખરાઈ ગયા છે, તથા તેમાં પુષ્કળ ધૂળ ભરાઈ છે, ને જેણે અર્ધું વસ્ત્ર પહેલું છે, એવી દમયંતીને જોઈ તે કાફલામાંનાં માણસો ભયભિત થઈ નાસવા લાગ્યાં. કેટલાક તેની મસ્કરી કરવા લાગ્યા, અને કેટલાક ખીતા ખીતા ખૂંચવા લાગ્યા કે, “ બાઈ ! તું કોણ છે, અને કોને શોધે છે ? તને જોઈને અમે કંપીએ છીએ માટે સાચેસાચું કહે. ” તે સાંભળી દમયંતી કહેવા લાગી કે, “ ભાઈ ! હું રાજાની કુંવરી અને રાજાની રાણી છું. મારાથી કોઈ ખીશો નહિ. હું મારા પતિ નળરાજાની શોધ કરું છું. તેમને તમે જોયા હોય તો મને ખરી ખબર કહે. ” શોકવડે રડતી દમયંતીનાં એવાં નરમ

વચન સાંભળીને તે સથવારાના કાફલાનો સૂચિ નામનો મુખી તેને કહેવા લાગ્યો કે, “ હે કલ્યાણી ! મેં આ વનમાં હાથી, પાડા, સિંહ, વાઘ, રીંછ, હરણુ વગેરે પશુઓ સિવાય કોઈ મનુષ્યને દીકું નથી, ફક્ત હમણાં તને જોઈ. ” તે સાંભળી નિરાશ થઈ હમયંતી બોલી કે. “ વાર લાઈ ! તમારો આ કાફલો કયાં જવાનો છે ? ” સૂચિએ કહ્યું, “ સુખાદુ રાજના એદિ દેશમાં વ્યાપાર કરી લાભ મેળવવા સાડ અમે જઈએ છીએ. ” તે સાંભળી પોતાના પતિનો વખતે મેળાપ થાય એવી લાક્ષણિક હમયંતી તે સંઘની સાથે વિદાય થઈ જતાં જતાં માર્ગમાં એક સુંદર તળાવ આવ્યું, ત્યાં સંધ્યાકાળ પડી, અને રાત્રી અધારી હતી તેથી પાસેના ધૂટા મેદાનમાં જ્યાં જને અનુકૂળ આવ્યું તેમ સૌએ પડાવ કર્યો. તેમનાથી જરા દૂર એક જગા પસંદ કરી ત્યાં હમયંતી પણ સૂતી. એવામાં મધ્ય રાત્રિએ વગડાઉ હાથી તળાવમાં પાણી પીવાને આવ્યા. તેમણે કાફલાના પાળેલા હાથી જોયા એટલે-ચીસો પાડતાં દોડી આવી એ હાથી સાથે લડવાને ભારે તોફાન મચાવ્યું. કાફલાના સઘળા માણસો ઉઘેલા હતા, તે આ રમખાણથી ઝગડાને ઉઠ્યા. તેમાંના કેટલાએક વિદ્રેલા હાથીના પગ તળે આવવાથી ચગદાઈ ગયા, કેટલાક નાશી ગયા, અને કેટલાએકને હાથીએ પોતાના દંતુશળવડે ચીરી નાંખ્યા. આ બનાવથી કાફલામાં ભંગાણુ પડ્યું, અને ઘણા માણસોની હાણુ થઈ. તોફાન મટી જવા પછી ઊવતા રહેલા માણસો એકઠા થઈ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, “ આપણા ઉપર આટલો બધો કેર થવાનું કારણ શું ? શું આ તે દૈવકોપ હશે ? ” ત્યારે તેમાંથી કેટલાક બોલી ઉઠ્યા કે, “ભાઈ પેલી કોઈ વંત્રી આપણા સંઘમાં આવીને બળી છે, તેની આયાથી જ આ કામ બન્યું હશે ! માટે જો તે નજરે પડે તો દેખાળા,

કાંકરા અને પથરા તેને મારીને પૂરી કરીએ. ” બધાને આ વાત ખરી ભાસી તેથી આસપાસ તેને ખોળવા મંડ્યા; પણ અંધારી રાત હોવાથી જડી નહિ તેથી નિરાશ થઈ રસ્તે પડ્યા. દમયંતી દૂરના એક ઝાડને ઝોઠું રહી તેમની બંધી વાતચીત સાંભળતી હતી. તે ઘણો ત્રાસ પામી અને વિચાર કરવા લાગી કે, “ અરે દેવ ! હું કાંઈ જાણતી નથી તે છતાં આ બધું મારે માથે આવી પડ્યું !! આ તે કયા જન્મનાં પાપ મને નડતાં હશે ? જો હું ઝાઝી વાર અહિં ટકીશ તો અપરાધ વિના એ લોકો મારે પ્રાણ લેશે. ” એમ ધારી અંધારાને લીધે રસ્તો સૂઝતો નહોતો તોપણ આરુ મારગે તે ત્યાંથી ચાલતી થઈ. હીંડતાં હીંડતાં રસ્તામાં કાંટા વાગે, ઠેસ વાગવાથી ભોંય ઉપર પડી જવાય, લોહી નીકળે એ બધું દુઃખ સહન કરતી કરતી બીજા દિવસની સાંજે એદિ દેશ પ્રત્યે પોતાની માસીના નગરમાં તે આવી પહોંચી. અર્ધું વસ્ત્ર પહેરેલી, લયભીત થયેલી, શરીરે સૂકાઈ ગયેલી, અને મેલ તથા રસ્તાની રોતેટી જેના શરીરમાં ભરાયેલી છે એવી દમયંતી ગાંડાની માફક ચાલતી ચાલતી નગરમાં પેડી. તે નગરના રહેવાસીઓ ધૂટા કેશવાળી અળખાને જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યા. બાળકો તેની કેડે પડી સતાવવા લાગ્યા. એવી અવસ્થામાં જ્યારે તે સુખાહુ રાજના મહેલની નજીક આવી ત્યારે ત્યાં ખારીએ બેઠેલી રાજમાતાએ તેને જોઈ, અને બાળકોની સંભાળ રાખવા સાર રાખેલી દાસીને કહ્યું કે, “ પેલી સ્ત્રી ચાલી આવે છે તેની પાસે તું જ ને તેને અહિં બોલાવી લાવ. ” રાણીની આજ્ઞાથી દાસી દમયંતી કને આવી, અને વીંટાઈ વળેલાં માણસો તથા છોકરાંને કહાડી મૂકી તેને રાજમાતાની પાસે તેડી ગઈ. પોતાની બાણેજનો ચહેરો દુઃખથી છેક અદલાઈ ગયો હતો, તેથી રાજમાતાએ તેને ઓળખી નહિ પરંતુ આ

કાઈ મોટાનું ફરજદ છે એમ ધારી તેને પૂછ્યું કે, “ બાઈ તારી સાથે કાઈ રક્ષણ કરનાર દેખાતું નથી, તેમ તું કાઈથી લય પામતી હોય એવું લાગતું નથી, એવી તું કોણ છે ? અને ક્યાંથી આવી ? ” દમયંતીએ કહ્યું, ‘ હું સૈરંધ્રી (દાસીની જાતમાં ઉત્પન્ન થયેલી), મારી ઇચ્છામાં આવે ત્યાં રહેનારી, મારા પતિને વિષે પ્રીતિવાળી, ફળફલનું ભોજન કરનારી, તથા ફરતાં ફરતાં જ્યાં સાંજ પડે ત્યાં નિવાસ કરનારી દાસી છું. દેહની પછવાડે જેમ પડખાએ ગતિ કરે છે તેમ મારા પતિની પછવાડે હું ફરું છું. દૈવ્યોગથી મારા પતિને છૂતની અધર્મિ રમત રમવાનો પ્રસંગ આવ્યો, તેથી તે સર્વસ્વ હારીને વનમાં નીકળ્યા, અને હું તેમની સેવાને માટે તેમની પૃંઠ ચાલી. બૂખ તરસથી પીડાતા મારા પતિએ ફક્ત એક વસ્ત્ર પહેરેલું હતું, તે સિવાય બીજું કંઈ તેમના પાસે નહોતું. કાઈ કારણસર તેમનું તે વસ્ત્ર પણ હરાઈ ગયું. ત્યારે મેં મારું અરધું વસ્ત્ર તેમને પહેરવા આપ્યું. એક વસ્ત્ર પહેરેલાં અમે બેઉ જણાં બૂખ્યાં તરસ્યાં વનમાં ફરતાં ફરતાં થાકી જવાથી એક ઝાડ નીચે સૂઈ ગયાં. જ્યારે હું નિદ્રાવશ થઈ ત્યારે દુઃખ અને દુર્વિચારથી વ્યાકુળ થયેલા મારા પતિ મને ઉંધતી મૂકી વિના અપરાધે અરધું વસ્ત્ર કાપી લાંથી ચાલતા થયા. હું તેમનો શોધ કરવા ફરું છું; પણ મને ખબર નથી કે મારો પ્રાણેશ્વર અમુક જગોએ છે !! ’ એમ કહેતાં કહેતાં દમયંતીની આંખોમાંથી ચોધારે આંસુ પડ્યાં. પછી રાજમાતા તેને કહેવા લાગી કે, “ હે કલ્યાણી ! મને તારા ઉપર ઘણી દયા તથા પ્રીતિ ઉપન્ન થાય છે માટે તું મારી પાસે રહે. મારા આકરે તારા પતિની શોધ કરશે, અથવા તો તે જ્યાં હશે ત્યાંથી ફરતો ફરતો અહિં આવશે. ” તેના પ્રત્યુત્તરમાં દમયંતી કહેવા લાગી કે,

“હું તમારી પાસે રહેવાને ક્યારે કબૂલ થાઉં કે જો તમે મારી આટલી પ્રતિજ્ઞાઓ સાચવો તો જ. તે પ્રતિજ્ઞાઓ એ કે—હું કોઈ દિવસ કોઈનું એકું ખાઈશ નહિ; પગે ચાલીને ક્યાંઈ જઈશ નહિ; કોઈ પુરુષ સાથે લાપણ કરીશ નહિ; કોઈ પુરુષ મારે વિષે અધર્મયુક્ત બુદ્ધિ કરે તો તેની પાસેથી તમારે દંડ લઈ તેનો નાશ કરવો, કારણ કે એવા અધર્મી પુરુષનું મુખ જોવું નહિ એવું મારે વ્રત છે. મારા પતિની શોધ મળવા સારૂ બ્રાહ્મણને ફક્ત દૃષ્ટિથી જોઈશ. એવી રીતે તમારાથી બની શકે તો હું તમારી પાસે રહું.” દમયંતીનાં આવાં વચન સાંભળીને રાજમાતા ધણાં ખુશી થયાં અને તેના કહેવા પ્રમાણે બંદોબસ્ત કરી પોતાની પુત્રી સુનંદાની સખી તરીકે તેને પોતાને ઘર રાખી. અહિંયાં દમયંતીને પોતાના પતિના વિયોગ સિવાય કોઈ પ્રકારનો ખીજો શોક અથવા લય રહેા નહિ.

નગરાગ્ન જુગદું રમવામાં હારવાથી રાજપાટ ખોઈને દમયંતી સુદ્ધાં વનમાં નીકળ્યો છે, તે ક્યાં છે, તેનો પતો ન લાગવાથી તેનો સસરો ભીમકરાગ્ન શોધ કરવા લાગ્યો. ઘણા વખત સુધી ખબર ન મળી ત્યારે તેણે સંકટો બ્રાહ્મણોને દ્રવ્ય આપવું પડી શોધ કરવા મોકલ્યા. ઘણા દેશ, ગામ અને વગડાઓમાં એ બ્રાહ્મણોએ તપાસ કરી, પણ કોઈ પતો લાગ્યો નહિ. એવામાં સુદેવ નામનો એક બ્રાહ્મણ શોધતો શોધતો એક દેશ પ્રત્યે સુખાહુ રાગના નગરમાં આવી પહોંચ્યો. એ શહેરમાં જતો તે રાજમહેલની કને આવ્યો. ત્યાં તેણે રાજકન્યા સુનંદાની સાથે બેઠેલી સખીને જોઈ થોડી વાર એક નજરથી તેના સામું જોઈ રહી, શરીરનાં ચિહ્ન મળવાથી સુદેવે

* પ્રેમાનંદે ઈદમતી કહી છે.

વિચાર્યું કે નફી આ દમયંતી છે. તેથી તેની પાસે જઈને તે બોલ્યો કે, “ બહેન દમયંતી ! તમારાં માતપિતા તથા બેઉ બાળકો ખુશી આનંદમાં છે. હું તમારા લાઈનો મિત્ર સુદેવ બ્રાહ્મણ છું. મને આખ્યાનો ? તમારા પિતાએ મને તમારી શોધ કાઢવાને મોકલ્યો છે. ”

આ સાંભળી દમયંતીનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું અને રડતી રડતી તે બોલી કે, “ બાપુ સુદેવ, સર્વ ખુશી છે ને ? ” સુદેવ પણ રડવા લાગ્યો. બેઉને રડતાં જોઈ સુનંદા પોતાની મા પાસે જઈને કહેવા લાગી કે, “ મા, સૈરંધ્રીની પાસે કોઈ બ્રાહ્મણ આવીને બેઠો છે, અને તે બે જણા બહુ જ રડે છે. ” તે સાંભળી રાજમાતા ઉતાવળાં તેમની પાસે આવી બ્રાહ્મણને પૂછવા લાગ્યાં કે, “ લાઈ, સૈરંધ્રીને તું આજણે છે ? એ કોણ છે ? ” સુદેવે કહ્યું, “ માણ ! એ વિદર્ભ દેશના ભીમક રાજાની પુત્રી, નિયમ દેશના નગરાજની સ્ત્રી દમયંતી છે. એના પિતાએ મને એની શોધ કરવાને મોકલ્યો છે. ઘણા દિવસથી શોધતાં શોધતાં આજ મેં એને દીડો. એના જેવી સ્વરૂપવાન બીજી કોઈ સ્ત્રી પૃથ્વીમાં નથી. એના કપાળમાં કમળના પુષ્પ સરખા લાલ મસ છે, તે એઘાણથી મેં એને આજણી કહાડી. ” સુદેવનાં વચન સાંભળી રાજમાતા બેબાકળી બની ગઈ. તે પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગી કે, “ શિવ ! શિવ ! ! મેં આ શું કર્યું ? ! મારી બહેનની પુત્રી પાસે મેં દારૂ-પણું કરાવ્યું ? ! મને વિચાર છે કે મેં એને આજણી નહિ ! ! ! ” પોતાની માસીને આમ પશ્ચાત્તાપ કરતી જોઈ દમયંતી તેને કહેવા લાગી કે “ મારી, અહિંયાં હું કોઈ દુઃખ પામી નથી, યોગ્ય રીતે મારી બરદાશ થઈ છે. તમે મારી પાસે કોઈ નીચું કામ કરાવ્યું નથી માટે હું તમારો પાડ માનું છું. હવે તમે મારા પિતાના ધર પ્રત્યે

જવાને મને જલદી આજ્ઞા આપો; શાથી કે મારાં ભેઉ નાનાં બાળક મારા વિના કેવાં ટળવળતાં હશે તે હું જાણતી નથી.” દમયંતીનું કહેવું કબૂલ કરી રાજમાતાએ કેટલુંક સૈન્ય સાથે આખી પાલખીમાં બેસાડી સુદેવ સહિત તેને તેના પિતાને ઘરે વિદાય કરી.

થોડા દિવસમાં સુદેવ તથા દમયંતી કુડિનપૂર જઈ પહોંચ્યાં. દમયંતીને જોઈ તેના માતપિતા ઘણો જ હર્ષ પામ્યાં. વિષ્ણુદી પડેલી ગાય જેમ પોતાના વાછરડાને મળે તેમ દમયંતી પોતાનાં બેઉ બાળકોને મળી. થોડા દિવસ ત્યાં રહ્યા પછી દમયંતીએ પોતાની માતાને એકાંતમાં બોલાવીને કહ્યું કે, “માતા ! જો તું મને જીવાડવાને ચહાતી હોય તો બ્રાહ્મણને મોકલી મારા પતિની શોધ કરાવ.” તે સાંભળી ભીમક રાજની આજ્ઞાથી તેણે નળની શોધને માટે બ્રાહ્મણોને મોકલ્યા. તેઓમાંના એક પર્ણાદ નામે બ્રાહ્મણ ફરતો ફરતો અયોધ્યામાં ઋતુપર્ણુ રાજના દરબારમાં આવ્યો. ત્યાં આવીને તે દમયંતીની બતાવેલી કેટલીક સમસ્યાઓની ટેલ નાખતો હોય તે પ્રમાણે બોલવા લાગ્યો. દમયંતીએ તેને કહ્યું હતું કે, ‘જે મારી સમસ્યાઓને પ્રત્યુત્તર આપે તેજ નળ છે એમ જાણવું.’ રાજસભામાંથી કોઈએ કાંઈ જવાબ દીધો નહિ, એટલે પર્ણાદ ત્યાંથી આગળ આવ્યો, અને દમયંતીની સમસ્યાઓ બોલતો બોલતો રાજની ઘોડાર પાસે આવ્યો. ત્યાં ઘોડાની ચાકરી કરનાર બાહુક નામના એક સારથિએ બહાર આવી તેના બોલવાનો ખરેખરો જવાબ આપ્યો. એ બાહુકનો ચહેરો અતિ કદરવો અને બેડોળ હોવાથી પર્ણાદના મનમાં એમ ખાતરી ન થઈ કે આ જ નળરાજ હોય, તેથી તે ત્યાંથી પાછો ફરી દમયંતી કને કુડિનપૂરમાં આવ્યો, અને બાહુકે કહેલો

સમસ્યાઓનો પ્રત્યુત્તર તેને કહી સંભળાવ્યો. દમયંતીએ જાણ્યું કે નકી એ નળ છે. તેને તેડી લાવવા સાર એ સતીએ સ્વયંવરનું બહાનું કાઢી આશ્વિનને પાછો અયોધ્યા મોકલ્યો. તે ત્યાં જઈ ઋતુ-પર્ણ સુદ્ધાં બાહુકને કુંડિનપૂરમાં તેડી લાવ્યો. પછી આડકતરી રીતે કેટલીએક પરીક્ષા કરી દમયંતીએ પોતાના સ્વામી નળને જાણખી દાટ્યો. નળને તેનું અસલ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું અને તે તથા દમયંતી એક બીજાને મળ્યાં. તે વખતે આખા નગરમાં મોટો આનંદ વર્તાયો. થોડા દિવસ કુંડિનપૂરમાં રહ્યા પછી નળે નિર્ધાર દેશમાં આવી પુષ્કર પાર્વેથી પોતાનું રાજ્ય લઈ લીધું. એ રીતે નળ અને દમયંતી દુઃખમાંથી મુક્ત થઈ પૂર્વ સ્થિતિને પામ્યાં.

ઉપરના દમયંતીના આખ્યાન ઉપરથી વાંચનારના મનમાં નકી થશે કે બાળકો પુણ્ય ઉન્મરે પહેાંચ્યા પછી પોતાની મેળે એક એકને પસંદ કરી પરણે તો સંસારમાં અચાનક આવી પડતી અડચણોથી મુક્ત થઈ, તેઓ દુનિયાદારીનાં સુખદુઃખ સહન કરવા શક્તિમાન થાય. કદાચિત મોટી ઉન્મરે એવા જોડામાંથી કોઈનામાં નળની પેઠે કોઈ દુર્ગુણ માલૂમ પડે તોપણ તેથી કંટાળીને હિમ્મત નહિ હારતાં, તેથી ઉત્પન્ન થયેલા ગેરકાયદાનું ફળ ભોગવવામાં એક બીજાને મદદ કરી, છેવટે ધીરજથી તે દુઃખ દૂર કરવાના પ્રયત્ન કર્યા સિવાય ચૂકે નહિ. નાની ઉન્મરમાં બાળકોને પરણાવવાથી આગળ સંસારમાં ઉતરતાં તેમને કેટલી અડચણો આવી નડે છે, અને તે અડચણો દૂર કરવાને કોઈ પણ પ્રકારનું સાધન તેમની પાસે રહેતું નથી, એ વિષય ઉપર વિવેચન કરવાનું અંથવિસ્તારને લયે અત્રે માંડી વાળીએ છીએ. તોપણ એટલું તો કહેવું જોઈએ કે, જે લોકો

પોતાની પ્રજાનું સારું થવાને ઇચ્છતા હોય, તેમણે છોકરાં ઉંમર લાયક થઈ તેમની મળે એક બીજાને પસંદ કરી પરણે એવો કાંઈ બંદોબસ્ત કરવો જોઈએ. આવો સિવાજ થાય તો દેશમાં સંપ, વિદ્યા, દ્રવ્ય અને સ્વતંત્રતા વધ્યા સિવાય રહે નહિ. જેઓ સ્વદેશનું કલ્યાણ ઇચ્છતા હોય તેમણે ખરા અંતઃકરણથી આ બાબત પર લક્ષ આપી એ પ્રમાણે થવા યત્ન કરવો અને પોતે પણ એમ વર્તવું જોઈએ.

દમયંતીના પાતિવ્રત્યને માંટ વિસ્તાર કરી સમગ્રવડું પડે તેમ નથી. ઉપરના આખ્યાનમાં વખતો વખત તેના અનહદ પતિપ્રેમની હકીકત જાણવામાં આવશે. દુર્વિકારોથી નળનું મન ભ્રમિત થયું અને તેણે એ સતી (દમયંતી) ને વાંક વિના ત્યાગ કર્યો, તોપણ એ પવિત્ર બાઈએ તેના તરફના પોતાના ગાઢ પ્રેમભાવમાં લેશ માત્ર પણ ખામી આવવા દીધી નહિ ! જૂખ, તરસ અને થાકથી તથા વિકરાળ વનપશુઓ અને દુષ્ટ દુર્ગુણી મનુષ્યોથી તેને પારવિનાની પીડા ભોગવવી પડી, તે છતાં “ હે નળ ! હે નળ ! ” એ શબ્દ તેને મોઢેથી બોલાતો બંધ પડ્યો નહિ. પોતાને કેવું દુઃખ પડે છે, તથા પોતે કેવી હાલતમાં છે તે ઉપર બિલકુલ લક્ષ ન આપતાં, ઘેલીની પેઠે ઝાડ, પાન, પથ્થુ, પંખી, પંથી—મુસાફર—અતિથિ, અને જે મળે તેને ‘ નળ રાજા દીડા ? પુણ્યલોક ક્યાંઈ મળ્યા ? ’ એ પ્રમાણે તેણે પૂછ્યાં જ કર્યું. એટલું જ નહિ પણ ઋતુપર્વરાગની ઘોડારમાંના બાહુક નામે સારથિએ પર્ણાદની ટેલનો પ્રત્યુત્તર આપ્યો તેથી તે નળ રાજા છે એમ ધારી તેને મળવાની આશાએ ફરી સ્વયંવર કરવાનું ખોટું બહાનું કાઢી, એ રાજા તથા સારથિને પોતાની પાસે તેડાવ્યા,

અને શુદ્ધિઆતુર્યથી બાહુકની પરીક્ષા કરી ધૂળમાંથી હારિ ઉપાડી લે તે પ્રમાણે નળ રાગને ખોળી કાઢયો. એ પોતાના પતિ તરફની એ સતીની દૃઢ પ્રેમભક્તિની ખરેખરી લાગણી દેખાડી આપે છે. પોતાનો અપરાધ નહિ હોવા છતાં ઉજ્જ્વળ જંગલમાં તેણે રખડતી મુંઝલી, એવા નિર્દય ઘર્ષ ગએલા ભ્રમિત મનના પતિનો પત્તા મેળવવા દમયંતી જેવી સુકુમાર રાજકન્યાએ જે ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો એ તેના નિર્મળ પાતિત્રવ્યપણાની ખરી ખુબી દેખાડી આપે છે. એના જેવો દૃઢ પતિપ્રેમ અને પતિભક્તિની આસક્તતા આજના વિકારી વખતમાં તો દેખવામાં ક્યાંથી આવે ! પણ પૂર્વે પ્રખ્યાત ઘર્ષ ગએલી ધણીક સતીઓ પણ તેના એ ગુણની ખરેખરી કરી શકે નહિ. એમ ધારી શકાય છે. સીતાને જે દુઃખ પડ્યું, તે તેણે સહન કર્યું; પણ આણે (દમયંતીએ) તો એવું દુઃખ સહન કરવા સાથે વિશેષી પતિનો મેળાપ કરવાને ખરા પુરુષાતનવાળા પુરુષથી પણ ખતી શકે નહિ એવો પ્રયત્ન કર્યો છે. આહા ! એક વખત એવો પણ હતો કે જ્યારે આવાં સ્ત્રીસ્ત્રીઓ ભરતખંડની પવિત્ર ભૂમિ અનહદ યશવાળી ગણાતી હતી !! દમયંતીનું આખ્યાન એવું બાધ-દાયક અને ચિત્તાકર્ષક છે કે તે આપણા આ દેશના લોકો જ પ્રેમ-પૂર્વક વાંચે છે એમ નથી પણ અન્ય દેશના પરદેશી લોકો પણ હોંસિ હોંસિ તેનો આદર કરે છે. આ પવિત્ર આખ્યાન ધ્યાનપૂર્વક વાંચી તેમાંથી મળતો રૂઠો બાધ ગ્રહણ કરી આપણા દેશની સ્ત્રીઓ પોતાના દંપતીપ્રેમને શોભાવશે તો આ આખ્યાન લખાવનાર તથા લખનારને અનહદ આનંદ થશે.

સંસારસુધારાનો મુખ્ય આધાર સ્ત્રીસુધારા ઉપર છે; કેમકે નાનાં

છાકરાં ઘણી વખત સ્ત્રીઓ પાસે રહે છે અને તેમનું અનુકરણ કરે છે. ત્યાં સ્ત્રીઓ યુદ્ધાચરણવાળી અને કેળવાયેલી નથી, ત્યાં ગંભીર તેટલા પ્રયત્ન કરવા છતાં કશો દર્દાંડ વળવાનો નથી. આવા વિચારથી આપણા દેશની સ્ત્રીઓને દૃષ્ટાંતદારા ઉપદેશ આપવા માટે આ આખ્યાન લખાવવાનો વિચાર ગુજરાત વનોક્યુલર સોસાયટીએ કર્યો છે. એ વિચાર પાર પાડ્યો તે વાંચનારના ઉપર આધાર રાખે છે. માટે છેવટે સર્વ ગુજરાતી ભાઈબહેનોને નમ્રતાપૂર્વક વિનંતિ છે કે તેમણે આ દમયંતીનું તથા પાછળનું સીતાનું એ એ આખ્યાન લક્ષ્યપૂર્વક વાંચી તેમાંથી મળતો ઉત્તમ ઉપદેશ અહણ કરવો. બહુ બહુ પ્રકારે શ્રમ અને ખર્ચ કરવા છતાં જે અગત્યની બાબત મળતી મુશ્કેલ પડે તે બાબત—દંપતીપ્રેમનો રૂડો બોધ—આ એ નાનાં આખ્યાનો સમજીને વાંચવાથી જ મળી શકશે.

સીતા અને દમયંતી વિષે.

“પીઠામાં પોકાર પડિયા રે, કંદે લૂટાણા ફરીઆ.”—એ રાગ.

સતી એક સીતા શાણી રે, અતિ રૂડી દમયંતી શાણી રે. ૧૬૬.

રાધવરાયે ત્ર્યંબક તોડી અહો સતીનો હાથ;

હચ્છેલો વર વરી વૈદર્ભી, નૈપથ કેરો નાથ:— સતી એક ૧

રાગ્ય તણ સત્ય સાચવવાને, રામે વેડ્યો વનવાસ;

ભુગટામાં જર ખોયો નૈપથ, હાથે બન્યો ઉદાસ:— સતી એક ૨

કાકુરથ વિરહ ન વેડ્યો વનિતા, વન વસી સ્વામીની પાસ;

દોપનો રોપ ન આણ્યો દમયંતી, પૂઠ કીધો પ્રવાસ:—સતી એક ૩

વન વસી હા લીધી હડીલી, માગ્યું મૃગનું ચર્મ;

નમે નાથને વસ્ત્ર વિંટાળ્યું, કેવું દમયંતીનું ક્રમે:— સતી એકં ૪
 લક્ષ્મણ વચન પર લહા ન રાખ્યો, દીલમાં માન્યો ડાઘ;
 પીયર-પંથ પતિએ ભાળવિયો, તોય ન કીધો ત્યાગ:—સતી એકં ૫
 સતી સીતાનું હરણ થયાથી, રોયા રામ અપાર;
 નિર્દય નાથે પડતી મૂકી, “નળ ! નળ !” કીધો પોકાર:—સતી એકં ૬
 રાવણ રાજા લંકામાં આવ્યો, ધ્રુજવી દીધી ધાક;
 પાર્શ્વે પતિવ્રતા સતાવી, બાળીને કીધો બાખ:— સતી એકં ૭
 અશોકવાડીમાં અબળા રાખી, ચોકી ચારે પાસ;
 વલગારાનું દુઃખ વટી, થઈ છાની મારીની દાસ:— સતી એકં ૮
 રામે સીતાનો શોધ કરાવી, છતી જીવતી રત્ન;
 વિપ્ર મારગે વર બાળી લીધો, એવો અબળાનો યત્ન:—સતી એકં ૯
 સીતાનું જેવું શાણપણું, તેવો રામ તણો જ વિવેક;
 અમિત નળનું ભાન ન ભૂલી, એવી દમયંતી એક:—સતી એકં ૧૦

